301198

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ŌZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1998 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1956 йил 4 январдан нашр этила бошлаган

• 23 октябр, № 43 (3479) •

ИЛМ ВА МАЪНАВИЯТ ОЛАМИНИНГ ЎЛМАС ДАҲОЛАРИ

Мустақиллик халқимизнинг ўзлигини англаш, миллий қадриятларини тиклаш, ўтмишда илм ва маънавият осмонида порлоқ юлдузлар каби зиё сочган буюк алломаларимиз меросини ўрганиш борасида жуда катта имкониятлар очди. Ўтган йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси улуғ ватандошларимиз — ҳадис илмининг ривожига улкан ҳисса қўшган буюк аллома Имом ал-Бухорий таваллудининг 1225 йиллиги ва аниқ фанлар равнақига беқиёс ҳисса қўшган қомусий аллома Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида қарорлар қабул қилган эди.

Ўтган давр мобайнида илм ва маънавият оламининг буюк даҳолари меросини ўрганиш, хотираларини абадийлаштириш юзасидан кенг миқёсдаги ишлар амалга оширилди. Ўқув юртлари, маданият марказлари ва бошқа кўплаб маданий-маърифий муассасаларда Имом ал-Бухорий ва Аҳмад ал-Фарғоний меросини ўрганишга бағишланган анжуманлар, учрашувлар, суҳбатлар бўлиб ўтди, китоблар нашр этилди. Юбилей арафасида Челак туманидаги Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуи қайта таъмирланиб, ободонлаштирилди. Фарғона ва Қува шаарларида эса Аҳмад ал-Фарғоний бобомизнинг юбилейлари муносабати билан кенг кўламдаги бунёдкорлик ишлари рўёбга чиқарилди. Қува шаҳридаги «Шаҳристон» тарихий-меъмориал мажмуи қайта тикланди, Фарғона шаҳрида эса Аҳмад ал-Фарғоний номидаги улкан оромгоҳ барпо этилди.

Мана, ниҳоят халқимиз орзиқиб кутган юбилей тантаналари бошланадиган кунга ҳам етиб келдик. Бугун қадимий ва навқирон Самарқанд шаҳрида, шунингдек, Челак туманидаги янги барпо этилган Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуида буюк муҳаддиснинг 1225 йиллигига бағишланган юбилей тантаналари бўлиб ўтаётир. Юбилей тадбирлари доирасида Самарқанд шаҳридаги «Афросиёб» меҳмонхонаси мажлислар залида «Имом ал-Бухорий ва унинг дунё маданиятида тутган ўрни» мавзуида халқаро анжуман бўлади. Унда Ватанимиз ва чет эллардан ташриф буюрган исломшунос олимлар, мутахассислар, анжуман қатнашчилари иштирок этадилар.

Эртага Фарғона ва Қува шаҳарларида аллома Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигига бағишланган юбилей тантаналари бўлади. Фарғонадаги вилоят театрида юбилей тадбирлари доирасида «Аҳмад ал-Фарғоний илмий меросининг жаҳон тараққиётида тутган ўрни» мавзуида халқаро анжуман бўлиб ўтади. Алломаларимизнинг таваллуд саналарига бағишланган тантаналарга ташриф буюрган меҳмонлар, халқаро анжуманларнинг қатнашчилари, олимлар Фарғонадаги Аҳмад ал-Фарғоний оромгоҳи ва Қува шаҳридаги «Шаҳристон» тарихий-меъмориал мажмуи билан танишадилар ҳамда кечқурун театрлашган тантанали кечада иштирок этадилар.

ЭЪЗОЗ ВА ЭҲТИРОМ ТИМСОЛИ

Бугун қадимий Самарқанднинг шундоқ ёнгинасидаги Хартанг қишлоғида катта тантана. Ислом оламининг не-не буюк зотлари ҳадис илмининг султони Абу Абдулло Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий бобомизнинг муборак таваллуд саналарини нишонлаш учун бу масканга йиғилганлар. Озод Ўзбекистон халқи ўз Президенти раҳнамолигида бу улуғ тўйига жуда катта тайёргарлик кўрди. Юксак эҳтиром ила муҳаддислар сарвари деб эътироф этилган Имом ал-Бухорий бобомиз тўйии йилидаги энг катта тайёргарлик мана шу масканда — буюк аллома мақбараси жойлашган ёдгорлик мажмуида олиб борилди.

Кўпчиликнинг ёдида бўлса керак, ушбу ёдгорлик мажмуини таъмирлаш лойиҳаси учун халқаро миқёсда катта танлов ўтказилган эди. Биз ҳатто танловда Олмониядаги Европанинг энг машҳур меъморлари, муҳандислари иштирок этганидан ҳам хабаримиз бор. Бироқ ғарб ҳарна шарққа ҳаваcланиб боқмасин, инсонпарварлик илмида унинг маънавият дурдоналаридан сабоқ олишга интилмасин, барибир, шарқнинг ўзигагина хос бўлган бетакрор руҳий олами, унинг замиридаги асл ҳақиқатларни, асл моҳиятни тугал идрок этиши қийин экан. Шу боис уларнинг танловга тақдим этган лойиҳалари нақадар ажойиб, нақадар гўзал бўлмасин, барибир, асл шарқона руҳдан ҳоли меъморий услублар синчков кўзлар назарига тушиши аниқ эди. Юртдошларимиз Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуини Самарқанду Бухоро, Шаҳрисабзу Хивадаги маҳобати кўнгил кўзига завқ берувчи муҳташам обидаларга ҳар жиҳатдан уйғун бўлган ўз лойиҳалари асосида бунёд этишга қарор қилдилар. Лойиҳа ишларига тошкентлик меъмор Абдуқаҳҳор Турдиев раҳбарлик қилди. Шуни алоҳида фахр ила айтмоқ keraкки, меъморларга юртбошимизнинг ўзлари ёдгорлик мажмуини қандай кўламда ва қиёфада таъмирлаш ва ободонлаштириш хусусида қимматли маслаҳатлар бердилар. Қурилиш ва таъмирлаш ишларини бориб кўриб, зарур таҳрирлар киритдилар. Мана бугун кўз ўнгимизда маҳобати билан аллома бобомизнинг жаҳоний шон-шавкатига муносиб ёдгорлик мажмуи қад кўтариб турибди. Унга бир бора назар ташлангандаёқ Темурийлар даврининг меъморий услубини, Амир Темур ва Улуғбек Мирзолар бош бўлиб қурдирган мадрасаю мақбаралар, кўркам саройлар маҳобатини ҳис этасиз.

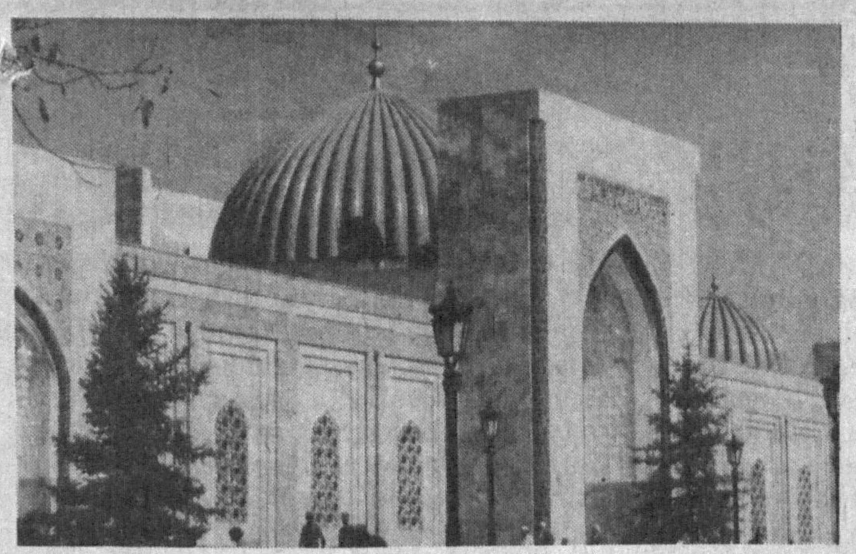

Биз бу муборак зиёратгоҳга ўн кунча аввал, мажмуадаги сўнгги таъмирлаш ва сайқаллаш ишлари олиб борилаётган кунларда ташриф буюрган эдик. Аввало, катта йўлдан келиб тўхташингиз билан кўз олдингизда уч дарвозали, нақшинкор эшиклар билан сайқалланган зиёратгоҳ

Давоми иккинчи бетда

ОБУНА БЎЛАСИЗМИ?..

Матбуот ўқилмаяпти, деган даъволар юрибди. Даъво қанча оғриқли бўлса, жавоби ундан-да оғриқлироқдир. Бу даъвони айтаётган томоннинг биттаси журналистлар бўлса, иккинчиси муштарийлардир.

— Газеталар қиммат...

— Ўқийдиган дурустроқ нарса йўқ.

— Газеталар эгизакдай бир-бирини такрорлайверади...

Булар ўқитувчи ва талабаларнинг эътирозлари. Дилтанг бўлиб, билим масканларида кезарканман, овропача кийинган кўзойнакли талаба қизларга дуч келдим.

— Шу ерда ўқийсизларми?

— Албатта, тўртинчи курс.

— Қандай нашрга обуна бўлгансизлар?

— «Видео двойка»га.

— Газета ёки журналларчи?

— Уларга пул қаёқда дейсиз.

Қизлардан узоқлашар эканман, «Адабиёт-санъат»нинг 1 нусхаси нархини эсладим — 15 сўм...

Энди кўчаларда ким қандай газета олаётганига эътибор бериб, газета дўконларининг олдидаман. «Папка» кўтарган бир киши дўкончидан «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» борми деб, сўраб қолди. Қулоғим динг бўлиб, бор вужудим билан уларни тинглай бошладим. Дўкондор:

— У газета тамом бўлди, — деди. — Бор-йўғи тўрт дона келганди, яхшиси — «Труд-7» олинг.

У киши бошқа ҳеч нима демай бурилиб кетаркан, кечирасиз, дея саломлашдим.

— Ўзингизни таништирсангиз?

— Бу аҳамиятсиз, ўзингиз ким бўласиз?

— Адабиёт газетаси мухбириман.

— Мана, аҳволни кўрдингиз. Соат ўнда газета йўқ.

Шу газетани 30 йилдан буён ўқиб бораман. Аммо охирги пайтларда аввалгидай қизиқарли мақолалар кам...

Бир пайт қарасам, у киши мени саволга тутаётибди. Журналистик сезгирлигим тутиб кетди. Дарҳол вазиятни ўзгартирдиму саволни мен бера бошладим.

— Масалан, сизга ёқмаган томони?

— Газетада берилаётган шеърлар, ҳикояларнинг савияси бирдай эмас. Таҳлилий мақолаларни янада кўпайтириш керак. Танқид оз. Санъатимиз ривожига доир таҳлилларни янада кўпайтирса бўларди...

— Ўқувчи сифатида яна нималар қилиш керак, деб ўйлайсиз?

— Газетанинг муассислари нуфузли ташкилотлар-ку? Энг аввало, тиражини камида 50—60 минг қилиш керак. Чунки бу газета бутун республиканинг барча кишиларига бирдек қизиқарли, ўқишли ҳамда зарур нашр. Ёш истеъдодларни халққа таништириш ҳам газетанинг бирламчи вазифаларидан.

Муштарийларнинг фикридан кўринадики, газета қизиқарли бўлса, у, албатта, ўқилади. Ўқиладиган газетанинг эса муштарийлари ҳам кўп бўлади. Демак, бу иш билан таҳририят ҳам, муаллифлар ҳам, газетачилик мутасаддилари ва ҳатто газеталарни сотиш-тарқатиш ишини ташкил этувчилар ҳам шуғулланишлари керак.

«ОЛТИ ҚАҲРАМОН»ЛИКЛАР ҒАЙРАТИ

Бу жамоа хўжалигининг асл номи «Олти қаҳрамон». Айни шу жойда меҳнат қилиб катта натижаларга эришган олти қаҳрамон шарафига шу ном берилган. Бугун эса уни «Ғайрат» деб аташади.

Хўжалик ерлари Наманган шаҳри этакларига туташ. Шу боис бу ерга меҳмонлар кўп келади. Айниқса, ёзувчилар, санъаткорлар, олиму мутахассислар. Гап шундаки, хўжалик аъзолари яқин-атрофдаги, бошқа туманлардаги айни шундай хўжаликлардан кўп соҳада илғорлик қилади. Бу ерда ер илмини пухта ўзлаштирган миришкорларни кўплаб учратиш мумкин.

Яқинда шу хўжаликда бўлганимизда катта бир хушхабарнинг шоҳиди бўлдик. «Ғайрат» хўжалиги аъзолари бу йилги мураккаб об-ҳаво шароитида тадбиркорлик билан иш тутиб 650 гектар майдондаги ғўза ниҳолларини баравж қилиб ўстиришибди. Қисқа муддат ичида ҳар гектар ердан 37,3 центнердан ҳосил кўтариб, мамлакатимиз хирмонига ўзларининг 2424 тонналик хирмонлари билан улуш қўшишибди. Топширилган жами ҳосилнинг 1080 тоннаси уруғлик пахта экан.

Жамоа хўжалиги бошқаруви раиси Носир Отахоновдан бу йилги муваффақият тўғрисида сўзлаб беришни сўраганимизда, у дастлаб илғор теримчиларнинг номларини айтди. Мана улар: Буризвон Ҳасанова, Муҳаббат Низомова, Мавлуда Дадабоева, Жамила Пўлатова, Ўғилхон Ҳошимова, Қундузхон Мўминова... Уларнинг ҳар бири ҳозиргача 7-9 тоннадан ортиқ пахта теришибди. Суҳбатимиз чоғи шу нарса маълум бўлдики, бу ерда пахтачиликдан ташқари бошқа соҳаларда ҳам яхши кўрсаткичларга эришилаётган экан.

«Ғайрат» далаларида терим давом этмоқда. Раиснинг айтишича, улар яна 500 тонна пахта йиғиштириб олиб, ҳосилдорликни гектар бошига 44 центнерга етказишмоқчи.

Ўз ахборотимиз

Ўзбекистон халқ рассоми, профессор, республика академиясининг фахрий академиги Неъмат Қўзибоев бу йилги мустақиллик байрамини Буюк Британия пойтахти Лондонда кутиб олди. Бу ҳақда ижодкорнинг ўзи шундай ҳикоя қилиб берди.

Неъмат ҚЎЗИБОЕВ

ОЛАМНИ ГЎЗАЛЛИК ҚУТҚАРИШИГА ИШОНАЙЛИК

— 1 сентябр куни Ўзбекистоннинг Лондондаги элчихонасида мустақилликка бағишланган 32 асаримдан иборат мўъжазгина кўргазмам намойиш этилди. Бу хайрли иш республика Ташқи ишлар вазирлиги ҳамда элчихонамиз ходимларининг саъй-ҳаракатлари туфайли амалга ошди. Андак нокамтарлик бўлса ҳам, ишларим хорижнинг талабчан санъат мухлисларига маъқул бўлганини айтиб ўтмоқчиман. Кўп сонли меҳмонлар, лордлар ва дипломатлар орасида мустақил озод юртимнинг фарзанди эканимдан астойдил фахрландим. Айни чоғда мамлакатимиз тасвирий санъати вакиллари маҳорат, истеъдод бобида хорижлик ҳамкасбларидан қолишмаслигини ҳам ҳис этдим.

Бир ой давомида ажойиб музейлар, қасрлар, саройлар диққатга сазовор жойларни томоша қилдим. Инглизларнинг ўз миллий бойлиги — санъатининг қадрига етиши, уни асраб-авайлаши диққатга сазовор ҳамда ибратлидир.

Лондонда «Би-би-си» мухбири билан суҳбатимизда мустақил юртимиздаги катта ўзгаришлар янгиланиб тобора яшариб бораётган Тошкент ҳақида, Бадиий академия ташкил этилгани ҳамда Президентимизнинг санъат аҳли ҳақидаги доимий ғамхўрлиги борасида гапириб бердим. Сафар охирлаб самолётда юртимга қайтар эканман, «Эл-юрт ҳурмати» орденига сазовор бўлганимни эшитиб, қувончимга қувонч қўшилди.

Англия таассуротлари асосида кўнглимдан шундай бир фикр-мулоҳаза ўтди. Назаримда рассомларимизни дунёнинг турли мамлакатларига ижодий сафарларга юбориб туриш керак экан. Ана шунда биз ўзбек рассомлари нигоҳида Америка, Англия, Германия, Ҳиндистон, Япония каби дунёнинг турли мамлакатлари табиатини одамларини акс эттирувчи суратлар галереясига эга бўламиз. Бу эса халқларимиз ўртасидаги дўстона муносабатларининг мустаҳкамланишига ҳам хизмат қилади.

Француз маърифатчиларидан бири шундай деган эди: «Агар мамлакат фуқаролари ҳар бир одамни қўлига қалам олиб бош қотиришга, ҳаммани расм чизишга ўргатса бундай мамлакат 100 йил олдинга қараб кетган бўларди». Бу гапда жон бор, албатта. Чунки оламни гўзаллик қутқаришига ишониб яшамоқликда катта ҳикмат бор.

Мулоҳаза

«САНЪАТ»

Ўзбекистон Республикаси Бадиий академиясининг асосий иш йўналишларидан бири мамлакатимизда бадиий таълимни ривожлантириш, кўргазма, ижодий ишлар, илмий тадқиқотлар ва миллий санъатни кенг тарғиб қилишдир. Мана шу ишларнинг амалга оширилишида, шубҳасиз, академиянинг ўз нашри бўлиши катта аҳамият касб этади.

Шу маънода яқинда Бадиий академиянинг «Санъат» журналининг биринчи сони ўқувчилар қўлига тегиши айни муддао бўлди. Журнал академия раиси Турсунали Қўзиевнинг кириш сўзи билан очилади. «Санъат тарихи», «Замонавий бадиий жараён», «Халқ ва амалий безак санъати», «Мусиқа. Театр», «Халқаро алоқалар» рукнлари остида санъатшунос олимларнинг мақолалари берилган. Айниқса, журналнинг муқоваси ва ички саҳифаларидаги рангли суратлар ўқувчилар диққатини тортади.

Янги нашр

Рангли суратлар, ранг-баранг мақолалар билан чоп этиладиган бу журнал уч ойда бир марта учта — ўзбек, рус, инглиз — тилларида ўқувчилар қўлига етиб боради. Ўйлаймизки, ушбу журналнинг чоп этилиши мамлакатимиз санъатшунослиги ҳамда санъат танқидчилигининг равнақ топишига хизмат қилади.

НАФОСАТ ГУЛШАНИДА

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси билан Республика Халқ таълими вазирлиги ҳамкорлигида «Нафосат» ёш ижодкорлар клуби ташкил этилган. Мамлакатимизнинг турли ҳудудларида яшаб ижод қилаётган истеъдодли мактаб ўқувчиларини бирлаштирган бу даврада йил давомида босқичма-босқич учрашувлар, мушоиралар бўлиб туради. Мана, тўрт йилдирки, вилоятлар миқёсида бўлиб ўтган мушоиралар ғолиблари пойтахтимизга тўпланиб, таниқли ёзувчилар ва халқ таълими фидойилари билан учрашдилар.

Куни кеча «Тил байрами» кунларида Алишер Навоий номли Нафис санъат лицейида мамлакатимизнинг энг ёш ижодкорларининг Ватан, истиқлол, бахтли болаликни тараннум этувчи сатрлари янгради. Давра меҳмонлари — Республика Халқ таълими вазири Жўра Йўлдошев, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Олий мажлис депутати Ўткир Ҳошимов, «Гулхан» ойномасининг бош муҳаррири, шоир ва адиб Сафар Барноев, ёш ижодкрларнинг севимли дўсти, «Шарқ юлдузи» ойномасининг бўлим мудири Икром Отамуродов ва бошқалар ижод бўстонида пайдо бўлган гул ғунчаларнинг келажагига умид билдирдилар.

УЧ РАССОМ КЎРГАЗМАСИ

Ўзбекистон тасвирий санъати ривожида бадиий галереялар муҳим аҳамият касб этмоқда. «АРТ СТЕЛЛОР» шу йўналишда фаол иш олиб бораётган бадиий галереялардан биридир. Яқинда Ўзбекистон халқ амалий санъати музейи биносида шу галереянинг ташкилотчи-санъатшунослари Римма Акимбоева ва Нигора Аҳмедова бошчилигида ёш рассомлар Рустам Йўлдошев, Михаил Жалалян ва Темур Аҳмедовнинг график, дастгоҳли, рангтасвир асарларидан иборат кўргазмаси очилди. Кўргазма очилишида унга ҳомийлик қилаётган «БРЕФАСТ ЛТД» номли Франция фирмаси вакили жаноб Кокини Эрик ёш рассомларни ва кўргазмага ташриф буюрган санъат мухлисларини самимий қутлади.

Тўлқин АҲМЕДОВ

ЁЗЁВОНЧА АНТИҚА УСУЛ

Муштарий фикри

Севимли газетамиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг шу йил 3 октябр сонидаги «Газета ўқийсизми?» сарлавҳали мақолани ўқиб қўлимга қалам олдим. Ҳафталик таҳририяти бугунги куннинг энг муҳим муаммосини кўтариб, мен каби қишлоқ мухбирларининг дилида тугилиб ётган дардларни очишга даъват этган.

Аслида, ҳамманинг ҳам газета ўқигиси келади. Аммо бунга имконият йўқ. Биринчидан, қишлоқ жойларига газеталар ўз вақтида етиб келмайди, иккинчидан эса, баъзи таҳририятлар газета баҳосини жуда ошириб юборишган. Очиғини айтсак, кейинги уч-тўрт йил ичида фақат вилоят ва туман газеталарини ўқиш билан қаноатланаяпмиз. Марказий газеталарни эса аҳён-аҳёнда киоскалардан сотиб оламиз. Минг афсуски, тумандаги ягона газета сотувчи дўкондан республикада чиқадиган бирорта газетани топа олмайсиз. Дўкон сотувчисидан «Нега марказий газеталар сизда сотилмайди?» деб сўрасам, у «Марғилонга бориб олиб келиш керак!» дейди, холос. Сотувчига бўлса яхши, газета сотмаса ҳам пайпоқ, кўйлак, туфли ва бошқа нарсалар сотиб кунини ўтказаверади. Номи газета дўкони, иши бўлса — тижорат.

Қизиқиб, туман алоқа бўлимига келдим. Бўлим бошлиғи Набижон Араббоевнинг айтишича, улар янги бир усулни ўйлаб топишибди. Яъни, келган газеталар шу ерда сақланиб, вақти-вақти билан алоқа бўлимларига жўнатилар экан. Бу ерда ҳам 10—15 кун ўтгач, қачонки қариялар нафақаларини олгани келишса, улардан пул ушлаб қолиниб, эскиган газеталар мажбуран тарқатиларкан. «Эскиган газеталар кимга керак?» дея кексалар бундан норизо ҳам бўлишар экан. Баъзилари бўлса, «Майли, ўзларинг ўқиб қўярсизлар» дея пулини тўлаб, газетани ташлаб кетишаверарканлар...

Менинг ўзим нафақадаги ўқитувчиман ва бу ҳолни кўп бор кузатганман. Эски газеталарни кўриб, «Майли, менга ҳеч бўлмаса «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ёки «Оила ва жамият»ни беринглар, десам», «Бу газеталар бизда йўқ» деган жавоб оламан.

Энди масаланинг бошқа бир томонига ўтайлик. Газеталар мана шундай аҳволга тушиб қолишига таҳририятлар ҳам айбдор. Газета-журнал кўпайиб кетди. Ҳаммаси бир-бирига ўхшайди. Уч-тўртта журналист бирлашиб янги газета чиқариш деярли одат тусига айланмоқда. Баъзан бутун бошли бир газетадан эса ўқиладиган бирорта ҳам мақола топиб бўлмайди. Обуначини ҳам ҳурмат қилиш керак-ку...

Нурман ҲАЙДАРОВ,
Фарғона вилояти, Ёзёвон тумани,
Сойбўйи қишлоғи

ТАҲРИРИЯТДАН: Газетхон Нурмат Ҳайдаровнинг мактубини деярли ўзгаришсиз эълон қилдик. Шу мактубда тилга олинган «Газета ўқийсизми?» сарлавҳали мақолада ҳам Фарғона вилоятида меҳнаткашларга газета тарқатиш ишидаги нуқсонлар очиқ-равшан танқид қилинган эди. Мутасадди ташкилотлар ҳар иккала чиқишимиз юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини бизга маълум қиладилар, деган умиддамиз.

ИЛМ ВА МАЪНАВИЯТ ОЛАМИНИНГ ЎЛМАС ДАҲОЛАРИ

ЭЪЗОЗ ВА ЭҲТИРОМ ТИМСОЛИ

Боши биринчи бетда

намоён бўлади. Унгача бўлган юз-юз эллик қадамлик масофани эса улкан фавворалару қадимий услубдаги ёритгич чироқлар билан янада кўркам бўлиб кетган хиёбон безаб турибди. Зиёратга келар экансиз ана шу мўъжаз хиёбон бўйлаб оҳиста қадам ташлаб борасиз. Атрофда анвойи гуллар, манзарали ва мевали дов-дарахтлар. Мажмуга кираверишдан аввал мусулмон одатига кўра таҳорат олиб покланиш учун ҳар иккала томонда махсус бино қурилибди. Бу иморатда барча муслим ва муслималар учун алоҳида эшикли бўлмалар қилинган. Жисман покланиб зиёратгоҳга қадам қўймоқ руҳан осойиш топмоқ йўлидаги илк қадам. Мусулмон маданиятининг бебаҳо ҳикматларидан ҳисобланган бу амални адо этган кишининг зиёратгоҳ сари йўли очиқдир. Худди мана шу жойда ҳамроҳимиз, иқтидорли шоир Зиёдулла Нурматов бизни Имом ал-Бухорий масжидининг имом-хатиби Усмонхон ҳожи Темурхон ўғиллари билан таништирдилар. Очиқ чеҳра, ёш бўлсаларда нуронийсифат Усмонхон ҳожи жаноблари бизни «Хуш келибсизлар», дея кутиб олиб, аллома бобомиз тўйига сўнгги ҳозирлик бораётган улкан мажмуа сари бошлаб кирдилар. Ўймакор усталар санъати билан сайқал топган нақшинкор эшиклардан ўтиб, мармар билан жилоланган кенг саҳнли дарвозахонага кирасиз. Марказий дарвозахона анча кенг: ўнг тарафдаги эшиклардан узоқ-яқиндан келган зиёратчилар бир оз нафас ростлайдиган меҳмонхона бўлмасига ўтилади, чап тарафда эса маъмурий хоналар.

Ёдгорлик мажмуининг кенг саҳнли ҳовлисига асосий дарвоза орқали ўтдик. Кўз ўнгимизда ўртада азим чинорлар соя ташлаган қадимий ҳовуз ва улкан фаввора жойлашган муҳташам бир меъморий ансамбл намоён бўлди. Ҳовли тўртбурчак шаклда: тўғримизда — рўпарада Имом ал-Бухорий бобомизнинг мовий гумбазли мақбараси. Мақбаранинг ташқи томони қимматбаҳо ноёб маъдан — ўзидан нур ўтказувчи, сариқ рангда товланувчи оникс тошлари ва бошқа турфаранг мармартошлар билан ўзаро уйғун ҳолда зийнатланмоқда. Ёдгорлик мажмуига саёҳатимизни ўнг томондаги муҳташам бино — турли расмий меҳмонлар кутиб олинадиган, исломшунос олимлар анжуманлари ўтадиган жойдан бошлаймиз. Ёдгорлик мажмуининг энг ноёб китоблар сақланадиган кутубхонаси ва қироатхонаси ҳам шу бинода экан. Усмонхон ҳожининг айтишича, мажмуанинг ана шу қисмида жаҳоннинг энг машҳур кутубхоналаридан исталган ноёб китобларнинг саҳифанусхаларини Ернинг сунъий йўлдошлари орқали олиб ўқиш имконини берувчи замонавий алоқа воситалари, халқаро телефон ҳам хизмат кўрсатадиган бўлади.

Шуни ҳам айтиш керакки, бутун ёдгорлик мажмуидаги бинолар Югославияда ишлаб чиқарилган иссиқ ва салқин шабада берувчи — ҳавони мўътадиллаштириб турувчи қурилмалар билан жиҳозланибди. Шунингдек, қўл ювиш, таҳорат олиб, покланиш хоналаридаги барча сантехника жиҳозлари ҳам шу хориж мамлакатидан келтириб ўрнатилган.

Расмий меҳмонлар кутиладиган бинодан чиқишингиз билан кенг саҳнли ҳовлининг ғарб тарафидан жой олган улкан масжидга кўзингиз тушади. Кенг ҳовлининг ҳар тўрт тарафидаги иншоотларни ноёб безакли ўймакори устунлар безаган айвонлар ўзаро бирлаштириб турибди. Катта маросимларда мана шу айвонлару кенг ҳовлидаги очиқ саҳнларда 12—13 минг мусулмон бир пайтнинг ўзида ҳайит ва жума намозларини ўқиши мумкин. Тошкентдаги «Миконд» заводининг қўли гул ишчилари ёдгорлик мажмуи учун юздан ортиқ ажойиб қандиллар тайёрлаб беришибди. Ноёб устунли айвонларни ана шу чироқлар ҳам безаб турибди. Ҳар бир ёғоч устун, ҳар бир устуннинг серқирра мармар асосларини, ўймакори нақшлар ва исломий битиклар билан зийнатланган ҳар бир эшикнинг ўзи бир санъат асари дейсиз. Уларни завқ билан томоша қиларканмиз беихтиёр моҳир усталарнинг ўз дастхатларига ҳам кўзимиз тушади. Расмий меҳмонлар кутиладиган, исломий анжуманлар ўтадиган, қироатхона ва кутубхона жойлашган бинодаги эшикларни уста Сирожиддин Раҳматулло ўғли ва уста Ҳасан Пирмат ўғли тайёрлаган эканлар. Усмонхон ҳожининг айтишларича, бу ноёб зиёратгоҳни бунёд этишда юртимизнинг энг машҳур, энг моҳир халқ усталари катта фидойилик кўрсатиб ишладилар. Имом ал-Бухорий мақбарасининг ички гумбазига жило бераётган моҳир усталарни иш устида учратдик. Самарқанд таъмирлаш устахонаси заргарлари гумбаз ичидаги нақшларга тиллодан ҳал беришмоқда эдилар. Баҳодир Нажмиддинов бошлиқ Самарқанддаги «Қадрият» акциядорлар жамияти усталари эса мақбарага мармар ва ҳақиқ тошлар билан сайқал беришмоқда.

Зиёратгоҳ мажмуида Ўзбекистоннинг энг моҳир халқ усталари, халқ ҳунармандлари, халқ меъморлари, ўймакору наққошлари бино санъати мужассам бўлиб турган қалбимизга чексиз ғурур, фахр ва ифтихор бахш этди. Бу буюк эътиқодимиз, соф ниятларимиз, ўз юртимизга ўзимизнинг эгалигимиз қандай мўъжизалар яратишга қодирлигини бутун жаҳонга намойиш этувчи бетимсол санъат намунаси эмасми? Ҳа, айнан шундай! Халқимизнинг қўли гул усталари юртимизнинг улуғ фарзанди зиёратгоҳидаги ҳар бир хона, ҳар бир эшик ва дарвоза, ҳар бир устунга алоҳида бир эътибор, алоҳида бир меҳр билан сайқал бердилар. Буюк аллома тўплаган ноёб ҳадисларни, қуръон оятларини, бебаҳо битикларни бутун санъатларини, ижодий куч-ғайратларини ишга солиб ўйиб ёздилар, мангуликка муҳрладилар. Ўзбекистон Қаҳрамони, самарқандлик машҳур уста Мирумар Асадовни Имом ал-Бухорий бобомиз мақбарасига қўйиладиган қимматбаҳо қабртошнинг нақшли битикларини ўйиб ёзаётган энг муборак лаҳзаларда учратдик. Эрон заминидан келтирилган оникс деб аталувчи ноёб ҳақиқ тошга қадимий услубдаги насталиқ хатида муборак каломлар ёзилишига гувоҳ бўларканмиз, вужудимизни ҳаяжонли титроқ босгандай эди. Ахир биз энг тарихий лаҳзаларнинг шоҳиди эдик. Усмонхон ҳожи бизни машҳур уста билан таништирдилар. Мирумар акани шундай шарафли ва ғоят масъулиятли ишдан қўймаслик учун бир дақиқагина у кишининг дил сўзларини ёзиб олишгагина журъат этамиз.

Мирумар АСАДОВ: — *Шундай улуғ ва савоб ишларга бизни сафарбар этган юртбошимиз Ислом Каримовга раҳмат. Кўринг, қандай ажойиб меъморий ансамбл вужудга келди. Бу, иншооллоҳ юртимиз озодлиги, мамлакатимиз ободлиги, Ватанимиз осойишталигининг тимсолига айланган бебаҳо обида бўлди. Унинг ҳар ғиштида халқ меҳрининг ифодасини кўриш мумкин. Бундай қурилишлар, бундай бинокорлик ишлари, бундай меъморлик санъати Амир Темур замонасидагина бўлган холос. Биз усталар ҳамиша орзу қилардикки, келажак авлодлар ҳам бизнинг дастхатимизни танийдиган иморатлар қуриб қолдирайлик деб. Аллоҳга минг шукурлар бўлсинким, юртбошимиз бизни шу орзуимизга етказди. Истиқлол етказди бизни бундай савоб ишларга қўл урмоққа! Илойим истиқлолимизнинг умри боқий бўлгай!*

Йўлбарс ЎТАГАНОВ: — *Мен ўғлим Ҳожимуҳаммад билан биргаликда ёдгорлик мажмуига кираверишдаги олд томоннинг учта катта эшикдарвозасини ва айвонлардаги кўплаб устунларни ёғоч ўймакорлиги нақшлари билан зийнатлаганимдан бахтиёрман. Имом ал-Бухорий бобомизнинг зиёратгоҳларида чинакам ҳайратангиз ишлар рўёбга чиқарилди. Биз уста-наққошларнинг тер тўкиб ижодий меҳнат қилишимиз учун барча шароитлар яратиб берилди. Ғоятда қисқа вақт ичида миқёси жиҳатидан ўн йиллар мобайнида амалга ошириш мумкин бўлган ишлар қилинди. Бунинг ўзи жуда катта савобдир. Мамлакат раҳнамолари юрт ободлигини, эл осойишталигини, маънавият равнақини ўйлаган Ватандагина шундай буюк ишларни амалга ошириш мумкин. Аждодларимиз бизга мерос қилиб қолдирган улкан тарихий обидалар сингари меҳнатимиз синган янги меъморий иншоотларни ҳам узоқ асрлар мобайнида авлодларимиз ақлу тафаккурига озиқ бериб туришидан ҳам буюк бахт йўқ. Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуи шундай улуғ зиёратгоҳ сифатида қад кўтарганига шак-шубҳа йўқ.*

Зиёратгоҳ мажмуининг барча биноларини ўзаро боғлаб турувчи айвонлар ғарб тарафдаги жомеъ масжидига келиб туташади. Масжиднинг ўзида 600-800 киши, айвонлари билан биргаликда минг киши бемалол намоз ўқиши мумкин экан. Бу улкан бинога кираверишдаги эшикларни биз сал фурсат аввал танишган қаҳрамон уста наққошнинг акалари — уста Миржалол Асадов уста Мирусмон ўғиллари ясаган эканлар. Эшиклардан бирининг чап қанотига: «Эй парвардигор, бизга раҳмат эшигингни очгин», дея ёзилибди. Ўнг қанотга эса Қуръон оятлари битилган. Бу жойда ҳам усталар сўнгги тайёргарлик ишларини ниҳоясига етказаётган эканлар. Уларнинг савоб ишларига куч-ғайрат тилаб ҳовли саҳнидаги сарҳовуз бўйида бир фурсат тин олдик. Беш туп чинор ва икки туп ёнғоқ дарахтлари кўкка бўй чўзиб турибди. Бу азим дарахтлар ҳам умри бино бўлибдики, не-не зиёратчилар, не-не алломалар, не-не ҳукмдорларни кўра-кўрибдики, бироқ орадан ўтган салкам олти аср мобайнида бу даргоҳда миқёси ва кўламига кўра бундай улуғ ишларни — бутун эл бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжиҳатлик билан, яратганга шукрона айтиб, истиқлол берган буюк неъматларни қалби нурланиб рўёбга чиқараётган халқни тенги йўқ ишни асло кўрмаган.

Усмонхон ҳожи билан шу ҳақда фикрлашиб турарканмиз, бу зиёратгоҳ амалга оширилган барча бунёдкорлик ва ободончилик ишларига гувоҳ, ёдгорлик мажмуига ташриф буюрган қанчадан-қанча ишбошилару меъморлар, халқ усталари билан ҳамсуҳбат бўлган, юртбошимиз ёдгорлик мажмуи қурилишига ташриф буюрганларида берган қимматли маслаҳатларни эшитган ва бир кўпни кўрган тақводор руҳоний сифатида у кишининг дил сўзларини ҳам ён дафтаримга қайд этиб қўйдим. Усмонхон ҳожи асли Иштихон туманидаги Арлот қишлоғида таваллуд топганлар. Уйда дастлаб оталаридан, сўнг Бухородаги Мираpаб мадрасаси ва Тошкентдаги Ислом олий маъҳадида диний таълим олганлар. Мағрибистон (Марокко)да исломий сабоқларини бир йилча мустаҳкамлаб қайтганлар. Бугун Имом ал-Бухорий бобомизнинг муборак номлари билан аталувчи масжидда имомлик қиладилар.

Усмонхон ҳожи ТЕМУРХОН ўғли: — *Аввало, шуни айтишим керакки, бу даргоҳнинг таъмирланиб, қайтадан қурилиб, ободонлаштирилиши, бутун дунё келиб кўрса арзийдиган маҳобатли зиёратгоҳга айланганлиги бу бизга тақдирнинг бир инояти, мамлакатимиз раҳбарининг муборак назарлари туфайли бўлди. Мана кўриб турибсиз, ҳар куни зиёратгоҳ мажмуи қурилишида 800-1000 киши ишлади. Улар орасида меъморлар, уста наққошлар, мутахассислар, муқобил хизматдаги йигитлар, атроф қишлоқлар ва юртимизнинг турли бурчакларидан ўз хоҳишларига кўра келган савобталаб ҳашарчилар ҳам бор. Зиёратгоҳга келавершдаги «Нуронийлар чойхонаси»да шунча киши учун ҳар куни таом тайёрланади. Вилоятнинг ҳар бир тумани ўз ҳисобидан ҳашарчилар ва ишчиларга бу жойда бир ҳафтадан ортиқроқ муддатда хизмат кўрсатишни ташкил этди. Бундай саховатли ишларга туманлардаги турли фирмалар ҳам бош қўшганлар. Мана бугун Тошкент телевидениесининг «Ёшлар телеканали» ва Самарқанд вилоят телевидениеси хизмат қилаётир. Улар ўзлари билан таниқли санъаткорларни ҳам бошлаб келишгани ҳашарчиларнинг кучига-куч қўшди. Бу йирик иншоот қурилишида халқимизнинг серҳиммат ва саховатпешалиги ҳам тўкис намоён бўлди.*

Энди яна айтадиган гапим шуки, яратганга минг шукурлар бўлсинким, юртимиз тинч ва осойиштадир. Аллоҳ таоло қайси диёрни обод этмоқчи бўлса, унинг бошига доно бир раҳбар юборар эканки, халқ ўз раҳномасини қилган улуғ ишлари учун севиб, унга муҳаббат қўйиб қоларкан. Халқ ўз раҳбарини, раҳбар эса ўз халқини севган жойда икки томонлама муҳаббат туғилади. Бундай муҳаббатнинг самараси, меваси юртнинг тинчлиги, мамлакатнинг ободлиги, фуқаронинг кўнгли хотиржамлигидир. Маърифат ва маънавият шундай заминда гуллаб-яшнайди, шундай заминда дину диёнат ривож топади. Юртбошимизнинг маънавият ва маърифатга эътибори нақадар буюклигини фақат биз эмас, бутун ислом олами, бутун дунё мана шу зиёратгоҳ мисолида ҳам кўриб турибди.

Энди Аллоҳ таолодан тилаганимиз юртимизни дунё тургунча тинч ва унинг мустақиллигини абадий этган бўлсин.

* * *

Зиёратгоҳдан қайтар чоғимиз ёдгорлик мажмуи олдидаги хиёбон гулзорлари атрофига чим ётқизаётган ҳашарчиларга ҳам бирров «Ҳорманглар», деб ўтдик. Ва шу жойда Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуи жойлашган Челак тумани ҳокими Шавкиддин Шукуровни ҳам учратиб қолдик. Буюк муҳаддиснинг 1225 йиллиги тантаналари арафасидаги сўнгги ободончилик ишларига туман ҳокимининг ўзи бош-қош бўлиб тургани бизни янада мамнун этди. Ахир бутун оламдан келадиган меҳмонларга хизмат кўрсатиш, барча ишларни рисоладагидек ташкил этиш катта масъулият талаб этади. Меҳмонларга аъло даражада хизмат кўрсатиш ҳам, бунинг учун раҳмат эшитиш ҳам уларнинг зиммасида. Бизнинг кўнглимизни кўтарадиган жиҳатлардан яна бири бугунги кўплаб ўрта бўғиндаги раҳбарларимиз маънавият ва маърифат соҳасида замон талабини, янги даврнинг янги ҳақиқатларини, мустақиллик моҳиятини яхши англаган кишилар. Улар бош бўлган жойда юрт обод бўлиши, эл фаровон яшаши учун барча зарур шароитлар яратилиши шубҳасиз.

Зиёратгоҳдан Тошкент сари йўл оларканмиз, муҳташам санъат асари янглиғ қад кўтариб турган, ҳар бир иншооти, ҳар бир устуни, ҳар бир ёритгич чироғи узукка кўз қўйгандек ярашиб тушган меъморий ансамблдан асло кўз олгимиз келмасди. Бу маскан руҳимизни поклайдиган, ўзимиздан эзгу ишлар қолдириш, дунёда ҳалол ва пок яшаш ниятини қалбимизга жойлайдиган табаррук зиёратгоҳ сифатида яна қанчадан-қанча одамларни ўзига чорлайверади. Президентимиз айтганларидек, муборак Ҳаж сафарини ихтиёр этган мўмин-мусулмонлар энг аввал мана шу зиёратгоҳда руҳларини поклаб олмоқлари бағоят савоб ишдир. Зеро, покланиш, руҳий осойиш топиш йўли мана шундай муқаддас қадамжолардан бошланади.

Буюк қомусий олим Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллиги арафасида Фарғона ва Қува шаҳарларининг қиёфаси ҳам ўзгариб кетди. Фарғона шаҳрида аллома юбилейи муносабати билан 28,8 гектар майдонни эгаллаган янги оромгоҳ бунёд этилди. Миллий ва замонавий меъморий услубларга уйғун, боғ-меъморчилигининг жаҳон андозаларига мос равишда барпо этилган бу оромгоҳга таниқли ҳайкалтарош Илҳом Жабборов томонидан яратилган Аҳмад ал-Фарғоний бобомизнинг кўшкли ҳайкали ажиб гўзаллик бағишлаб турибди. Ҳайкал алломанинг «Осмон юлдузлари харитаси»ни қўлларида тутган ҳолда халқ истиқболига чиқаётган ҳолатини мангуликка муҳрлаган. Турфа хил фавворалар, ажиб манзарали дов-дарахтлар, гулзорлар безаган бу кенг саҳнли оромгоҳда болалар шаҳарчаси, «Ёшлар саройи», «Қўқон чойхонаси» каби бир қанча маданий-маиший иншоотлар ҳам ўрин олгани унга янада гўзал қиёфа бахш этган.

Маълумки, Аҳмад ал-Фарғоний яшаган даврда қадимий Қубо, ҳозирги Қува шаҳри Фарғона водийсидаги энг йирик шаҳарлардан бири бўлган. Шунинг учун ҳам юбилей арафасида Қува Шаҳристони ва унинг атрофи археологик жиҳатдан чуқур ўрганилиши билан бирга, бу жойда «Шаҳристон» тарихий-мемориал мажмуи ҳам қайта тикланди. Тўрт гектарча келадиган майдонда боғ ва гулзорлар барпо этилиб, алломанинг яна бир кўшкли ҳайкали ўрнатилди. Шаҳристондаги очиқ осмон остидаги музей, шунингдек, унинг кунчиқар тарафида жойлашган этнографик музейлар она юртимизнинг энг узоқ ўтмиши саҳифаларидан ҳикоя қилади. Фарғона ва Қува шаҳарларида барпо этилган ушбу боғ ва оромгоҳлар, улар бағридаги кўркам хиёбонлар боғ-меъморчилигининг бетакрор намуналари ҳисобланади.

Буюк боболаримиз қолдирган беназир маънавий меросга халқимиз эҳтироминининг тимсоли сифатида бунёд этилган бу ажойиб меъморий иншоотлар, боғ ва оромгоҳлар озод халқнинг нечоғлик ва буюк ишларга қодирлиги, қўли гуллиги, нияти улуғлигининг ёрқин ифодасидир.

Эртага аллома бобомиз Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллиги тантаналарида бу обод ва кўркам манзиллар узоқ-яқиндан келган меҳмонлар билан янада гавжум бўлади.

Мурод АБДУЛЛАЕВ,
махсус мухбиримиз

АҲМАД ФАРҒОНИЙНИНГ БУЮК МЕЪРОСИ

Тарихи буюк халқнинг келажаги ҳам буюк.
Ислом КАРИМОВ

Инсониятни асрлар давомида ҳайратга солиб келаётган меъморий ёдгорликлардан бири Нил дарёси сув сатҳини ўлчаш қурилмаси — «Нилометр»нинг қурилиши Аҳмад ал-Фарғоний илмий меросига бағишланган тадқиқотларнинг деярли барчасида 861 йили амалга оширилган, деб қайд этилган. Ҳозирги кунгача сақланиб қолган бу мукаммал қурилма Аҳмад ал-Фарғонийнинг астрономия, математика, геодезия фанлари билан бирга, сув илми — гидрологиянинг ҳам билимдони бўлганлигидан дарак беради.

Аллома чуқур эгаллаган сув илми илдизларини, албатта, у туғилиб вояга етган юрт — Туронзаминдан излаш лозим. Бунинг учун эса, ўлкамизда қадимдан сувга бўлган муносабат, сув илми, унинг ривожланиш босқичлари тарихига назар ташлаш ўринлидир.

Ҳар бир фан ўзига хос шаклланиш ва ривожланиш тарихига эга. Ҳар бир фаннинг равнақи шу фаннинг инсоният иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни билан белгиланади. Шу жиҳатдан гидрология фани ҳам жуда қадимий тарихга эга. Чунки инсоннинг яшаш тарзи тўғридан-тўғри сув билан боғлиқдир.

Ўлкамиздаги кўллар, дарёлар, сойлар, булоқлар ва ҳаттоки баланд тоғлардаги доимий қорлик ва музликлар тўғрисидаги билимлар асрлар давомида халқ хотирасида, тарихий-археологик ёдгорликларда, оғзаки ва ёзма манбаларда тўпланиб келган. Афсуски, бу масала Марказий Осиё — Туркистон мисолида (Я. Ғ. Ғуломов, А. Муҳаммаджонов каби олимлар асарларини ҳисобга олмаганда) биз кутган даражада, яхши ёритилмаган. Бироқ айрим хорижий олимларнинг Туронзамин дарёларида минг йиллар илгари амалга оширилган гидрологик кузатишлар ва бу кузатишларда фойдаланилган қурилмаларни ўзлариники қилиб кўрсатишга уриниш ҳоллари ҳам учрайди. Масалан, рус олими Б. Д. Зайковнинг «Очерки гидрологических исследований в России» (Ленинград, 1973, 25-бет) китобида қуйидаги жумлани учратамиз: «Россия таркибига кирган ҳудудларда X асрдаёқ бўлғуси ҳосилни башорат қилиш мақсадида дарёларда сув ўлчаш ишлари амалга оширилган».

Марказий Осиёда суғорма деҳқончилик тарихи жуда қадим замонларга бориб тақалади. Академик Я. Ғ. Ғуломов, Б. А. Латинин маълумотларига кўра, ўлкамизда суғорма деҳқончилик милоддан аввалги 6-мингйилликда ҳам мавжуд бўлган. Милоддан аввалги 4-мингйилликнинг иккинчи ярми ва 3-мингйилликнинг бошларида эса, дарёлар суви ўз даврига хос тўғонлар билан тўсилиб, улардан экин майдонларига сув кичик суғориш каналлари орқали чиқарилган. Қадимшунос олима Г. Н. Лисицинанинг ёзишича, бундай каналлар Туркманистондаги Тажан дарёсининг қадимий делтасида қазилган бўлиб, уларнинг узунлиги 2,5 км.дан ортиқроқ, кенглиги 3,5-5 метр, чуқурлиги 1—2 метргача бўлган.

Кейинроқ, аниқроғи, милоддан аввалги 2-мингйилликда экин майдонларига шу усулда сув чиқариш Сурхондарё ва Фарғона водийси, масалан, Чустда, Амударё делтаси ва Зарафшон бўйларида ҳам кенг қўлланила бошланган. Бу усул тобора ривожлана бориб, милоднинг бошларидан келиб каналлар нисбатан узайтирилган ва уларнинг сув тақсимлагич тармоқлари — кичик-кичик каналлар чиқарила бошланган. Ўша даврларда дарё сувларидан фойдаланиш бевосита сув режимига боғлиқ бўлган.

Милоддан олдинги VI аср ва милоднинг IV асри оралиғида ўлкамиз халқлари ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётида катта аҳамият касб этган Бақтрия, Қанғ, Кўшон давлатларининг вужудга келиши суғориш ва ободончилик билан боғлиқ бўлган катта ҳажмдаги ишларни бажариш имконини берган. Жумладан, Хоразмнинг Бозорқалъа, Одамқалъа, Ёнбошқалъа каби жойларида нисбатан йирик каналлар қурилиб, улар тошқин сувларидан махсус тўғонлар ёрдамида ҳимоя қилинган.

Академик Я. Ғ. Ғуломовнинг таъкидлашича, милоднинг I —IV асрлари — Кўшон империяси даврида суғориш ишларига катта аҳамият берилган. Айнан ўша даврда Ўзбекистон жанубида Занг, Тошкент воҳасида Бўзсув, Самарқанд воҳасида Эски Ангор ва Туятортар, Бухоро вилоятида Шоҳруд ва Ромитанруд, Хоразмда Қирққиз каби каналлар қурилган ёки қайта тикланган.

Афсуски, юртимиз сув ҳавзаларига тегишли ўша даврларга оид ёзма манбалар юнон олимлари асарларидагина сақланиб қолган, холос. Масалан, Геродот (мил. авв. 480 — 425 йиллар) Каспий денгизи ҳақида, унинг берк ҳавза эканлигини ёзиб қолдирган бўлса, Страбон (мил. авв.63 йил — милоднинг 20 йили) машҳур «География» асарида Оксус (Амударё) қуйи оқимида икки тармоққа бўлинишини, бири шимолга, яъни Орол денгизига, иккинчиси эса Каспийга қуйилишини ёзган. У ҳатто Каспийга қуйиладиган тармоқда шаршаралар мавжуд бўлганини таъкидлайди. (Ҳақиқатан ҳам агар Ўзбой устида бораётган бўлса, унда шаршаралар бўлганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас.) Птолемей (милоднинг II асри эса, Амударё ва Сирдарёни Каспий денгизига қуйилади, деб маълумот беради.

Милоднинг IV—VI асрларида ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий вазият тақозоси билан суғориш ишлари анча сусайган. Ҳатто бу даврда суғориладиган майдонлар кескин камайиб кетган. Лекин VII—VIII асрларда бу соҳада қисман жонланиш кузатилади. Худди ўша даврдан бошлаб тоғолди ҳудудларида жойлашган қия текисликларни суғориш мақсадида ер ости сувларидан ҳам фойдаланила бошланган. Бунинг учун ер ости сувларини йиғиб, ер устига чиқаришга махсус қудуқлар тизими — кориз(лар) қазилган. Кориз(лар)ни ҳозир ҳам айрим жойларда, масалан, Нурота тоғлари этаклари ва Шарқий Туркистонда учратиш мумкин.

Ўлкамиз сув илми тарихида Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг буюк замондошлари Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Сарахсийлар асри — IX аср муҳим давр бўлди. Ҳ. Ҳасановнинг ёзишича, халифа Маъмун (813—833) олимларга осмоннинг ва дунёнинг батафсил хариталарини тузиш тўғрисида топшириқ берган. Бу ишларни амалга оширишда етмишга яқин олимлар шуғулланган бўлиб, уларга Аҳмад ал-Фағоний ва Муҳаммад ал-Хоразмий бошчилик қилганлар. Натижада аср ўрталарида «Маъмун дунё харитаси», Ҳ. Ҳасанов ибораси билан айтганда эса, «Дунё атласи» юзага келади. Ўша хариталарга изоҳ сифатида Муҳаммад ал-Хоразмий «Китобул сурат ал-арз»ни битади («арз» — ер, дунё; «сурат» — кўриниш, қиёфа маъносида). Унда дастлаб шаҳарлар, сўнг тоғлар, денгизлар ва ороллар, энг охирида эса, дарё ва булоқлар ҳақида маълумотлар берилган. Китобда «Ғарбий ташқи денгиз» (Атлантика океани), «Қулзум денгизи» (Қизил денгиз), «Яшил денгиз» (Ҳинд океани), «Чашма (булоқ) номлари» каби сарлавҳалар остида гидрологик маълумотлар келтирилган. «Дунё атласи»да эса Нил дарёси ҳавзасининг, денгиз қирғоқлари турли шаклларининг чизмалари, Азов ва Қора денгиз хариталари берилган.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг яна бир замондоши Аҳмад ибн Муҳаммад ибн ат-Тайййиб ал-Сарахсийнинг «Денгизлар, сувлар ва тоғларнинг фойдаси», «Йўллар, вилоятлар, денгизлар ва шаҳарлар тўғрисида китоб» каби асарлари ҳам ўлкамиз сув илми тарихида ўзига хос муҳим ўрин эгаллайди.

Марказий Осиёда дарёларда сув сатҳини ўлчаш ишлари амалга оширилганлиги ҳақидаги маълумотлар X асрнинг иккинчи ярмида яшаган араб олими абу Абдуллоҳ Муҳаммад ал-Муқаддасийнинг 985 йили ёзиб тугалланган «Иқлимларни ўрганишда энг яхши қўлланмалар» асарида ҳам учрайди. У Мовароуннаҳр бўйлаб саёҳати давомида Мурғоб дарёсига қурилган тўғон яқинида сув сатҳини ўлчайдиган тахтадан ясалган қурилмани кўрганини ёзади. Қурилманинг асосий сув ўлчагич қисми ҳисобланмиш тик ўрнатилган тахта аниқ бўлакларга бўлинган бўлиб, ҳар бир бўлак ҳозирги ўлчов бирлигида 2,0—2,5 см. га тенг бўлган. Шу билан бирга, ал-Муқаддасий дарёда сув сатҳини ўлчаб боришнинг амалий аҳамияти ҳақида ҳам тўхталиб, ундан фойдаланувчилар ҳосилдорлик билан тахтадаги бўлаклар сони орасида боғланиш борлигини аниқлаганликлари ҳақида маълумот беради. Масалан, тўлинсув даврида дарёдаги сув сатҳи сув ўлчаш тахтасида 60 бўлакка кўтарилса, ҳосил бўл бўлиши, 6 бўлаккача кўтарилганда эса, аксинча, дарёда сув кам бўлиб, ҳосилдорлик ҳам паст бўлиши ва шу тафайли очарчилик хавф солиши кутилган.

Демак, ўша даврлардаёқ ўлкамиз ҳудудида дарёлардаги сув миқдорини аниқлаш ва шунга боғлиқ ҳолда бўлажак ҳосилни башорат қилиш мақсадида махсус ўлчаш ишлари амалга оширилган. Шу нарса аниқки, бу ишлар Муқаддасийнинг Мовароуннаҳрга саёҳати давридан, яъни X асрдан анча олдин бошланган бўлиши керак. Бу фикрни асослаш мақсадида қуйидагиларни баён этишни лозим топдик.

Маълумки, IX аср бошида, аниқроғи, 806 йили Хорун ар-Рашид кичик ўғли Абдуллоҳни аввал Хоразм, кейинроқ Хуросон ноиби этиб тайинлайди. Абдуллоҳнинг илм аҳлига бўлган ҳурмати юқори бўлиб, у саройга Мовароуннаҳр, Хуросон, Хоразмдан олимлар, шоирлар ва истеъдодли ёшларни тўплайди. Олимлар орасида, фикримизча, Аҳмад ал-Фарғоний, уч ака-ука Хоразмийлар ҳам бўлган.

Юқоридаги маълумотлар А. Аҳмедов тадқиқотларида янада аниқлаштирилади. Унинг ёзишича, халифа ар-Рашид 809 йили Тус шаҳрида тўсатдан вафот этади ва унинг васиятига кўра Бағдодда тахтга катта ўғли Ал-Амин (асли исми Муҳаммад) ўтиради. Саройдаги хуросонлик аъёнлар эса, Абдуллоҳни тахтни қўлга олишга даъват этадилар. Бу курашда Абдуллоҳ ғалаба қозониб, 813 йили тахтни ал-Маъмун номи билан эгаллайди. Лекин у Бағдодга бормай, 819 йилга қадар Марвда яшайди. Натижада Марв 813 йилдан 819 йилгача вақтинча халифаликнинг пойтахти бўлиб туради. Ниҳоят, 819 йили Ал-Маъмун бутун сарой аъёнлари ва уламолари билан бирга Бағдодга кўчади. Улар орасида Аҳмад ал-Фарғоний ҳам бор эди. Демак, Аҳмад ал-Фарғоний муайян муддат Марвда яшаган ва бу вақтда, албатта, Мурғоб дарёсида бажарилаётган сув ўлчаш ишларидан хабардор бўлган бўлиши керак.

Аҳмад ал-Фарғоний яшаган даврда сув илмининг амалий тадбиқига ҳам катта аҳамият берганлар. Манбаларда қайд этилишича, масалан, Самарқанд шаҳри IX асрдан то XIII аср бошларигача яъни мўғуллар босқини натижасида вайрон қилингунга қадар, тубига қўрғошин қуйилган нов — жўйи арзиз («қўрғошин ариқ») ёрдамида сув билан таъминланган. Бу ҳақда X асрда яшаб ўтган эронлик олим Абу Исҳоқ ал-Форисий Истахрий ва араб олими Ал-Муқаддасий ёзиб қолдирганлар.

Аҳмад ал-Фарғоний ўз даврининг етук олими сифатида, албатта, бундай манбалардан хабардор бўлган ва, ўз навбатида, уларни Нил дарёсидаги ноёб сув ўлчаш қурилмаси — «Нилометр»ни лойиҳалаш, қуриш ҳамда ундан амалий мақсадларда фойдаланиш учун тавсиялар беришда қўллаган бўлиши турган гап.

Фазлиддин ҲИКМАТОВ,
Мирзо Улуғбек номидаги ТошДУ гидрология кафедраси доценти.
Даулетбай АЙТБАЕВ,
илмий ходим

ОЛИМНИНГ ТУҲФАСИ

Ҳадис илмининг султони, ватандошимиз Имом ал-Бухорий ҳазратлари таваллудининг 1225 йиллик тўйига бағишланиб, шарқшунос олим Убайдулла Уватов томонидан нашр этилган «Имом ал-Бухорий ҳаёти», «Муҳаддислар имоми» ва «Буюк муҳаддислар: Имом ал-Бухорий, Имом Муслим, Имом ат-Термизий» номли китобларнинг тақдимномаси бўлиб ўтди.

Ушбу хайрли иш мустақил юртимизнинг маънавиятини бойитиш йўлидаги хизматлардан биридир. Зеро, икки олам сарвари бўлмиш зотнинг лафзларидан илоҳий кўрсатмалар воситасида яралган ҳадис илми инсон камолотига бир амалий дастурдир. ***Ҳадис: «Ҳақиқий мусулмон улким, унинг тилидан ва қўлидан мусулмонларга азият етмайди. Ҳақиқий мўъмин улким, унинг дастидан одамларнинг молу жонлари омонда бўлади».*** *Ҳа, бир мўъмин ва мусулмининг мартабасини қуйидаги ҳадис изоҳлайди.* ***Ҳадис: «Аллоҳ таолонинг наздида бир мусулмон кишининг ноҳақ қатл этилишидан кўра ёруғ дунёнинг барбод бўлиб кетиши енгилроқдир».***

ДАВРИМИЗ «ХАМСА»СИ

Буюк устозимиз Алишер Навоий ўз «Хамса» («Бешлик») китобини 1485 йилда ёзиб тугаллаган эди. Бу дурдона жаҳон адабиётининг зеби сифатида беш юз йилдан ортиқ муддатдан бери китобхонлар кўнглини чароғон этиб яшаб келмоқда.

Энди XX аср якунланаётган бир пайтда ўзбек адабиёти янги бир катта асар билан бойиди. Бу «Янги Хамса» достонлар тўпламидир. «Янги Хамса»нинг муаллифи Ўзбекистон халқ шоири Барот Бойқобилов.

«Янги Хамса» Ўзбекистон китоб чиқариш санъати ва саноатининг етук ва ибратли намунаси, деб қаралса бўлади. Бу китоб маснавий йўлида битилган. Ундаги беш достоннинг тўрттаси улуғ устоз, шоир ва мутафаккир Алишер Навоийнинг (1441—1501) ҳаёт йўли ва ижодий фаолияти тўғрисида ҳикоя қилади. Бешинчи достон эса XV асрда яшаб ижод этган мутасаввиф муршид Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорийнинг (1404—1494) ҳаёти, таълимоти ва ижтимоий фаолиятининг тасвирига бағишланган.

«Янги Хамса»даги Навоийга бағишланган тўрт достоннинг биринчиси «Нотинч Хуросон»дир. Бу достонда Навоийнинг туғилган вақтидан бошлаб то унинг Ҳиротдан Самарқандга жўнатилганига қадар (1441-1446) юз берган воқеалар кўрсатилади.

Достондаги асосий зиддият XV аср ўрталарида Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги сиёсий ҳаётда воқеъ бўлган ҳодисалар билан боғлиқ.

Мамлакат ҳаётида кучли ғоявий тўқнашувлар юз бераётган, илм-фан юксалган, аммо бу юксалиш жаҳолатпарастлар, ақидапараст мутаассибларнинг қаттиқ қаршилигига дуч келаётган бир пайтда Алишер Навоий Ҳирот шаҳрида дунёга юз очди.

Шоир Барот Бойқобилов ўз достонида ёш Алишернинг табиатан шеър ва адабиётга муҳаббати ва ихлосини ёркин лавҳаларда тасвирлаган. У Алишернинг отаси Ғиёсиддин ва онаси Маъсума бегимларнинг жозибали сувратларини яратган, уларнинг бола тарбиясига оид хатти-ҳаракатларини қизиқарли лавҳалар орқали намойиш этган. Боладаги мутолаа ва шеърга қизиқишни ота ва она ўз вақтида сездилар, улар бу туйғуни кучайтирмоққа алоҳида аҳамият бердилар. Гоҳо эса бу қизиқишнинг ҳаддан ташқари авж олмоғидан хавотирга ҳам тушган пайтлари бўлди.

Алишер ўспиринлик йилларидаёқ Навоий тахаллуси билан шеърлар ёза бошлайди. Бу шеърлар китобхонлар орасида ёйилади, шеър мухлисларининг кўнглини мафтун эта бошлайди.

Алишернинг отаси Ғиёсиддин ўғлига ўгит бериб бундай деган эди:

Ўғлим, улус кўнгли тоза булоқдир,
Ким андин сув ичса толеъи
оқдир...
Кимки, қисматини боғласа элга,
Матлаби хазондек учмагай елга.
Назмингиз бўлмаса улусга ҳамроз,
Мажруҳ қуш сингари қилолмас
парвоз.
Умидим: назмда чиқаргайсан от,
Сизни ўз боғида шод этгай ҳаёт.

Алишер Навоий ана шу ота сўзларини ҳеч қачон унутмади, ҳамиша уларга амал қилди.

«Нотинч Хуросон» достонида Навоий билан ёнма-ён Ҳусайн Бойқаро ҳам кўрсатилган. Бу икки ёш болаликдан бирга ўсдилар, ўқидилар, ҳар доим дўсту ҳамдам бўлмоққа аҳд қилишди.

Барот Бойқобилов бу икки характернинг бир-бирига ўхшаш томонларини ҳам, фарқини ҳам аниқ кўрсатган. Ўхшаш томони ҳар иккаласининг адолат ва ҳақиқатга садоқати, назмга муҳаббатидир.

«Янги Хамса»нинг иккинчи китоби «Шуқуҳли карвон» достонидир. Унда Ҳиротдан чиқариб юборилган (ихрож этилган) Навоийнинг Самарқандга келиши; унинг Самарқанддаги аҳли фазл билан учрашувлари; уларнинг шоирни қизғин муҳаббат билан қабул қилганлари; ниҳоят, Хуросонда Султон Абусаид мирзонинг вафотидан сўнг ҳокимиятнинг Ҳусайн Бойқора қўлига ўтиши ва Навоийнинг Ҳиротга қайтиши тўғрисида ҳикоя қилинади.

Достон воқеалари замирида ётган конфликт золим подшоҳ Султон Абусаиднинг Хуросондаги қонли ҳокимияти, унга қарши турган илғор фикрли арбобларнинг бу истибдодга қарши олиб борган курашидир.

Ҳусайн Бойқора бу курашда ҳарбий ҳаракатлар орқали иштирок этади. Навоий, Сайид Ҳасан Ардашер ва улар атрофидаги шахслар маънавий кураш олиб борадилар. Ҳаммаларининг мақсади золим подшоҳ Султон Абусаиднинг ўрнига адолатли ва халқпарвар подшоҳ бўлмоғига умид боғланган Ҳусайн Бойқоранинг ҳокимиятини ўрнатишдир.

Барот Бойқобилов ана шу курашдаги энг зўр куч Навоийнинг ижоди эканини, Навоий шеъриятининг халқ кўнглидан жой олганлиги, кишиларнинг Навоийга чексиз ихлоси, эътирофи бўлганини шоирона тасвирларда ишонарли равишда кўрсатган.

Навоий ўзини бутунисича халққа бағишлаган, бутун куч ва салоҳиятини элу юрт манфаати учун сарф қилмоқни ҳаёти ва фаолиятининг туб моҳияти, деб билган зот эди.

Олий ниятларни дилга қилиб жо
Халқ учун, юрт учун яшаб доимо
Адолат яловин баланд тутмакка
Авлоддан авлодга олиб ўтмакка
Аҳд қилди тонг отар чоғи Навоий...

Шунинг учун ҳам Навоийнинг Самарқандга келиши фақат бу ердаги аҳли фазл учунгина эмас, балки бутун Мовароуннаҳр халқи учун зўр шодлик бўлди. Одамлар бу хушхабарни бир-бирларига етказишар, Навоийдек улуғ бир шоирнинг ўзлари билан бирга эканлигидан қувонар эдилар.

Навоий келибди деган хуш калом
Тилларда учади мисли ассалом.

Аммо айрим ҳасадчи манфур шахсларга Навоийнинг Самарқандга келиши ёқмаган эди.

Навоийга қарши кайфият яратмоққа уриниб Шакур мирзо, Файз Маҳмуд каби ғаламуслар уни Мовароуннаҳр ҳукмрони Аҳмад мирзога ёмонладилар. Навоийнинг Ҳусайн Бойқора билан маслакдош ва иттифоқчи эканлиги бу иғвога асос бўлади.

Самарқанддаги фазл аҳли Хожа Фазлуллоҳ Абул Лайс, амир Арҳангий, унинг ўғли Мирзабек ва бошқа кўп шоир ва фозиллар Навоийнинг қадру қийматини баланд тутадилар. Навоийнинг Самарқандда кечган ижодий ҳаёти бу гўзал шаҳар учун файз бағишлайди.

Достонда лирик лавҳалар кўп. Унда наврўз байрамлари тасвири, табиат манзараларининг шоирона намойишлари бой ифодаларда ўз аксини топган. Умуман, шоир Барот Бойқобилов моҳир пейзаж устасидир. Буни алоҳида таҳлил этилса тузук.

«Шукуҳли карвон» достонини том маънода Самарқанд мадҳияси дейилса ҳам бўлади.

«Янги Хамса»нинг учинчи достони «Сокин Хуросон». Бу достонда Барот Бойқобилов «Шукуҳли карвон»нинг мундарижасидан узоқлашган. «Шукуҳли карвон»да мушоиралар, ижод кўринишлари, Самарқанд тавсифи кўпроқ учрайди. «Сокин Хуросон»да эса воқеалар кўпроқ. Улар сиёсий, ижтимоий, оилавий аҳамиятга молик ҳодисалардир. Достон мазмунининг замиридаги зиддият Навоий билан Маждиддин ўртасидаги сиёсий қарама-қаршилик асосига қурилган.

Муаллиф Навоийнинг ҳокимият эгаси бўлган арбоб сифатида халқ, эл, жамият манфаатларини ҳамиша устун қўйган, ана шундай интилиш ва мақсадини илҳомли мисраларда баён қилади:

Адолат китобин дастур этмакка,
Хароба диёрни маъмур этмакка,
Улусни ғуссадин қилғали озод,
Ўз она юртида яшасин деб шод,
Камина бахшида қилғай жонини,
Елга совурмагай ўз имконини.

Шунинг учун ҳам барча шафқатталаб эл Навоийга интиладилар, унинг сиймосида эл арзу додига қулоқ осувчи, эл мушкилини ҳал этувчи бир халоскорни кўрадилар.

Юрт ишқи, эл ишқи, ёр ишқи
дилда,
Юрт васфи, эл васфи, ёр васфи
тилда...

Эл унинг қошига дарёдек оқур,
Меҳр ва илтижо кўзила боқур.
Халқнинг дарди билан нафас
олиб у,
Осойиш турмушин қилади орзу.

Элнинг Навоийга бўлган муҳаббати, элнинг унга ишончи подшоҳ саройига ин қурган ғоратгарларнинг қаҳру ғазабини қўзғатар эди. Уларнинг бошчиси маккор ва фирибгар Маждиддиндир.

Шоир Барот Бойқобилов бу иғво ва фитна уюштиришнинг моҳир устасини бундай кўрсатган:

Аҳли дил илинса ёмон кўзига,
Пайини қирқмаса келмас ўзига.
Иғвою буҳтондин чиқмас мияси,
Мияси — хусумат, фитна уяси.
Амал деса сотиб кетар дўстини,
Билинтирмай шилиб олар пўстини.

Навоий ва Маждиддин гуруҳлари ўртасидаги зиддият икки қарама-қарши маслак ва сиёсат ўртасидаги зиддиятдир. Бу халқпарварлик, адолатпарварлик, инсонпарварлик ғоялари билан манфаат-парастлик, халқ манфаатларига хиёнат ўртасидаги зиддият эди. Достон муаллифи ана шу энг муҳим масалани равшан кўрсатган, ишонарли далиллар ва таъсирли бадиийят орқали очиб берган.

Достонда Навоийнинг «Халосия», «Ихлосия», «Шифоия», «Сафоия», каби ўқув юрти, масжиди жомеъ, шифохона ва ҳаммомлар бино қилгани, уларни халқ хизматига топширгани алоҳида таъкидланиб ўтилган. Боғи нав деб аталган жойда бу иншоотлар бино қилинди. Уларни халққа бағишлар экан Навоий дейди:

Сизларга қурилди ушбу бинолар:
Мадраса, хонақоҳ, шифохоналар.
Кутубхона, ҳаммом, масжиди жомеъ
Буюк салтанатнинг элга инъоми...
«Боғи нав» — халқ боғи, боғи
оромдур,
Истироҳат учун фароғи комдур.
Сўлим хиёбону чимзор майдонлар
Сизларга мунтазир, азиз инсонлар.

Яна шуни эслатмоқ зарурки, бу иншоотлар, боғлар, йўлкалар, гулзорлар ҳаммаси Навоийнинг ўз ҳисобидан, унинг шахсий маблағлари сарф этилиб бино қилинган эди. Навоий ана шундай ўзи топган-тутганини элу юрт учун бағишлаган мулкдорлардан эди.

«Сокин Хуросон» достонидаги энг муҳим воқеа Навоийнинг устоз Абдураҳмон Жомийнинг дуоси ва илҳоми билан ўзбек (туркий) тилда «Хамса» ёзмоққа киришганидир. Шоир ҳар куни бу асар устида тинимсиз ишлади ва тез фурсатда уни ёзиб битирди. Ўзбек тилида «Хамса»нинг яратилиши буюк маданий воқеа бўлди. Шу муносабат билан Ҳиротда катта байрам шодиёналари ўтказилди.

Демак, Навоий ўзбек адабиёти ва маданиятини олий юксалиш даражасига кўтарди. Навоий ўз халқи, элу юртига бутун табиий, туғма истеъдоди, маънавий кучларини, илҳомли меҳнатининг улкан самараларини бағишлади. У ана шундай ижодкор эди.

Шоир Барот Бойқобилов «Боғи нав» манзаралари, «Хамса» байрами лавҳаларида Навоийнинг ана шундай сифатларини ёркин намоён этган.

Шу билан бирга достон муаллифи саройда Навоийга қарши кучларниг бирлашуви, Навоийнинг халқ билан бирлигидан хавотирга тушиб, уни Султон Ҳусайн Бойқора даргоҳи ва ҳимоясидан узоқлаштирмоққа интилганларини кўрсата боради. Бунда достон муаллифининг ана шу ёвуз кучларга ва уларнинг чиркин қилғиликларига нафрат ва ғазаби ҳам ёпиқ қолган эмас. Мана уларнинг башаралари: Маждиддин — «шумшук кўзларида заҳар дағдаға»; Саҳобиддин қози — «У кўздан нишини яширган ари, Нишининг учида ари заҳари»; Хожа Усмат, Қашқирбек каби уларнинг шериклари ҳам шундай ифодалар орқали берилади.

Шоир Барот Бойқобилов зулмкор амалдорларнинг халққа етказаётган жабр ситамларини ғазаб билан фош этади, уларнинг манфур сувратларини нафратли чизиқларда чизади.

Анинг виждони йўқ,
ҳамияти йўқ
Қорни тўқ, усти бут,
азияти йўқ.
Мансаб отида у, рўзғори
тўкис,
Ўрмондан ўтса гар ҳайиқар
тўнғиз...

Барот Бойқобилов ўз достонида Навоий ва Султон Ҳусайн Бойқора ўртасидаги муносабатларни илмий ҳаққонийлик ва бадиий ҳаётийлик асосида тасвир этган. Улар бир-бирлари билан болаликдан маслакдош ва иттифоқчи бўлганлар. Ҳатто бу келишувни ёшликда қасам билан мустаҳкамлаганлар. Улар бу бирлик ва иттифоққа бир умр содиқ қолдилар. Чунки уларни Ҳирот ва Хуросон ўлкасини обод қилиш, юксалтириш ғоясини бирлаштирган эди. Улар бутун ҳаёти давомида биргаликда иш тутиб, бу ғояни амалга оширдилар. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам буюк давлат арбоби, заковот ва даҳо эгаси бўлган улуғ шахслар эдилар.

Навоий ҳаётининг сўнгги йиллари «Қонли Хуросон» достонида ўз аксини топган.

Шоир Барот Бойқобилов Хуросон мамлакати пойтахти Ҳирот шаҳаридаги Навоийнинг ижод маскани «Унсия»ни муҳаббат билан таърифлайди. Шу ерда Навоий ўзининг «Хазон ул-маоний» («Маънолар хазиналари!» китобини охирига етказди. Тўрт девон (шеърлар мажмуаси)дан иборат бу китобда эллик мингга яқин шеър жамъланган.

Шу ерда Навоий «Лисон ут-тайр» («Қуш тили») достонини ёзди. Яна Навоийнинг қатор насрий асарлари ҳам шу ерда яратилди.

Достонда ижод Навоий учун дил талаби экани аниқ кўрсатилган. Навоий кундалик хизмат юмушлари билан қанчалик банд бўлмасин, барибир у ижод қилмай тура олмас эди. Бу ижод улуғ мақсадларга хизмат қилар эди.

Навоий ўз ижоди билан севикли она халқини маънавий камолат сари йўллар эди. У ўзининг бадиийятга бой асарлари билан ўзбек тилини (туркий) улуғлайди, унинг беҳисоб кенг имкониятларини ишга солади, намойиш ва тарғиб этади.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорий 806 ҳижрий йилининг рамазон ойида (мелодий 1404 й. март) дунёга келган. Унинг туғилган жойи ҳозирги Тошкент вилоятининг Боғистон қишлоғидир. У кишининг отаси Хожа Маҳмуд деган киши эди. Онаси эса Хожа Довуднинг қизидир. Хожа Довуд машҳур Шайх Хованд Таҳурнинг ўғли. У кишининг отаси эса шайх Умар Валий Боғистоний бўлган.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорий ёшликдан тасаввуф илмини ўрганди. Кейинчалик эса ўз замонасининг энг обрўли ва шуҳратли машойихидан бири бўлиб етишди. Аммо бу зотнинг —

Зироат кўнглида ҳавас уйғотди,
Меҳнат билан унинг суяги қотди.

Шоир Барот Бойқобилов ўз асарининг қаҳрамони бўлмиш бу улуғ шайхнинг бир умр деҳқончилик ишига муҳаббат билан қарагани ва шуғулланганини алоҳида таъкидлайди. Хожа Убайдуллоҳ ҳатто кексайиб қолган пайтларида ҳам шеър ёзганидек, «ҳамон ғалла ўриб хирмон уяди, йигитлар сингари кетмон урадди, ҳамон от чопади бир чавандоздек...»

Бутун Мовароуннаҳр, Туркистонда энг бой ва бадавлат бўлган, беҳисоб еру сув, боғ-роғ, экинзор, чорва эгаси бўлган бу мулкдор ўзининг ҳаёт принципи қилиб «фақирлигим — фахрим» деган шиорни қабул қилган эди.

«Алфақру фахри»га қилдию амал
Фақирлик фахримдур дебон
бебадал;
Фақирликнинг равон йўлидин асло
Оғишмади бир нафас ҳам авлиё.

Тақриз

Хожа Аҳрордаги бойликнинг йиғилишига сабаб унга подшоҳ томонидан берилган имтиёз туфайли эди. Бунга кўра Хожа Аҳрорга қарашли ерлардан олинадиган солиқ бошқаларнинг еридан олинадиган солиқнинг ўндан бири (ушр)га баробар бўлган. Шоирнинг ёзишича, подшоҳ Аҳмад Мирзо шундай фармон берган экан. Шунинг учун улуғ муршид Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорийнинг кўп сонли муридлари ўз ерларини муршид ихтиёрига ўтказар ва шу билан оғир солиқдан қутилар эдилар. Ерни эса ўзлари ишлаб, ҳосил кўтариб тирикчилик қилар эдилар.

Достонда шоир Барот Бойқобилов Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорийнинг мамлакатдаги бекиёс баланд обрў ва нуфуз эгаси эканлигини тарихий фактлар орқали кўрсатиб ўтади. Хожа Аҳрор икки мартаба Темурий шаҳзодаларнинг ўртасига тушиб, уларнинг бир-бирига қарши тайёрлаган қонли урушларнинг олдини олди. Натижада минглаб одамларнинг ҳаёти сақланиб қолди, беҳуда қон тўкишларга йўл қўйилмади.

Хожа Аҳрор ҳамиша эл-улус ғами билан яшар, қўлидан келганича халқ мушкилини осон қилмоққа ҳаракат қилар эди. Бир мартаба у Тошканд аҳолисига тушган солиқни ўз ҳисобидан тўлаб юборган. Рамазон ойида бева-бечоралар учун Хожанинг буйруғига кўра унинг ўз мулкидан ҳар куни еттита қўй сўйилиб, овқат пиширилар, етти юз нон ёпиб муҳтожларга улашилар эди.

Достонда ана шулар ва шуларга ўхшаш бошқа тарихий ҳодисалар бадиий ифодаларда тасвир этилган.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорий 90 ёшларга борганда ҳаёт йўли интиҳосига яқинлашди. Шоирнинг ёзишича, шунда Хожанинг кўнглида биздан кейин бева-бечораларга ким ғамхўрлик қилар экан, деган ташвиш ҳукмрон эди.

Дерлар биздан кейин аҳли фуқаро
Ҳолини сўргай ким? Бева-бечора
Ё яна қолгайму пушти паноҳсиз,
Ким ишин битиргай олий
даргоҳсиз.

Барот Бойқобилов ўзининг «Ҳайратул аҳрор» достонида ана шундай олийжаноб, маънавий жиҳатдан баркамол, халқпарвар бир Инсон образини яратди. Унинг яхшилиги асрлар давомида тилларда достон бўлиб келар эди. Шоир Барот Бойқобилов XX аср авлоди учун бу достонга янги ҳаёт, янги руҳ бағишлади.

«Янги Хамса» тўғрисида ҳали жуда кўп фикрлар айтилади, бу асарга диққат-эътибор давом этаберсин; «Янги Хамса» давримизнинг ўзига хос бир асари сифатида ҳамиша барҳаёт бўлсин.

Азиз ҚАЮМОВ

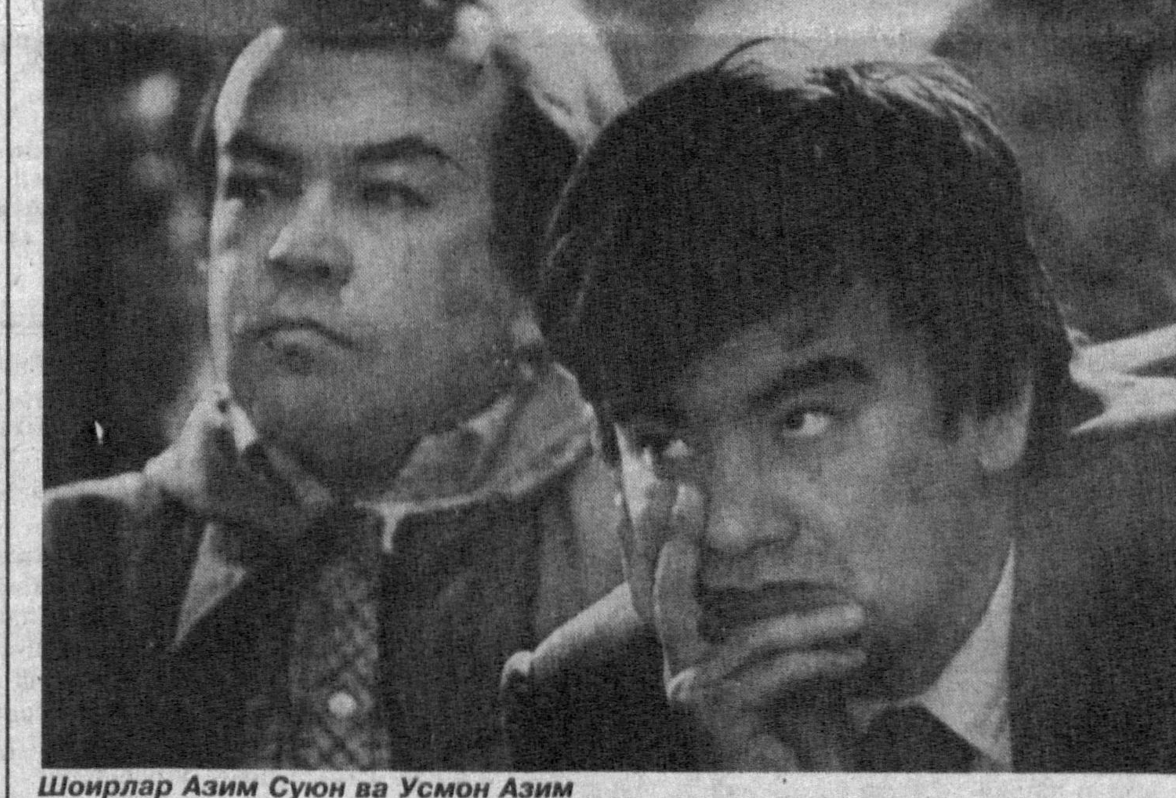

Шоирлар Азим Суюн ва Усмон Азим

Илм — ўзни билмақдир

ДИЛИНГГА ЖОЙЛАМА ҲАҚДАН ЎЗГАНИ...

Шайх Ҳованди Таҳур ибрати

Ота юртимиздан жуда кўп азиз авлиёлар, бузургвор инсондўст машойихлар етишиб чиққанлар. Арслон боб, Имом ал-Бухорий, Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний, Шайх Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳрор Валий, Махдуми Аъзам Даҳбедий сингари бобокалонларимиз бутун мусулмон оламида машҳур мутафаккир донишмандлар ҳисобланадилар. Ўшандай улуғ сиймолардан бири Шайх Ҳованди Таҳур ҳазратларидир.

Шайх Ҳованди Таҳур ҳақида маълумотларимиз етарли бўлмаса-да, Сайид Абдулаввалнинг «Масмуот» (Эшитилганлар), Мавлоно Муҳаммад Қозининг «Силсилатул-орифийн», Мавлоно Фахриддин Али ас-Сафийнинг «Рашаҳот айнул-ҳаёт» (Ҳаёт булоғидан оққан томчилар), Олий шайх Сиддиқийнинг «Ламаҳот мин нафаҳот ул-қудс» (Табаррук шабадалардан лаҳзалар) асарларида айрим маълумотлар учрайди. Муҳтарам олимларимиз М. Ўразаев, Б. Валихўжаев, Т. Файзиевларнинг Шайх Ҳованди Таҳур ҳақида ёзган айрим мақолаларини ҳам эслатиб ўтмоқчимиз.

Самарқандлик олим Ботирхон Валихўжаев юқорида зикр этилган мақоласида XVII асрда яшаган олим Шайх ас-Сиддиқийнинг «Ламаҳот мин нафаҳот ул-қудс» асарига таяниб, Шайх Ҳованди Таҳурнинг туғилиши ва номланиши тўғрисида шундай ёзади: «Шайх Зайниддин Кўйиорифон Тошкандий деган эканларки, кимки фарзанд талаб бўлса, бизнинг мазоримизга келиб, фарзанд тиласа, албатта ниятига етгувсидир».

Ўз замонасининг авлиёси бўлмиш Шайх Умар Боғистоний умр йўлдошлари билан бирга Ҳазрати Шайх Кўйиорифоннинг мазорларига келиб, Оллоҳдан фарзанд ато қилишни илтижо қилибдурлар. Шайх Зайниддиннинг иноятлари билан Ҳақ субҳонаҳу Шайх Умар Боғистонийга бир ўғил насиб этибдики, у машҳур Шайх Ҳованди Таҳурдир. Шайх Ҳованди Таҳур дунёга келгач, Шайх Умар чақалоқни Шайх Зайниддин мазорларига олиб борибди, у ердаги кабутарлар чақалоқни кўриб, «ат-таҳур» деб яйраб сайрай бошлабдилар. Ана шу кароматли мужда сабабли чақалоққа «Ҳованди Таҳур» деб ном қўйибдилар. Бу кароматли сўзнинг маъноси «ниҳоятда пок жаноб», «покиза инсон» деганидир.

Шайх Ҳованди Таҳурнинг таваллуд йиллари ҳақида ҳозиргача аниқ маълумотга эга эмасмиз. Лекин унинг вафот этган йиллари 761 ҳ. (1359—1360) эканлиги аниқ. Шунга қараб, тахмин қилиш мумкинки, бузургвор Шайхимиз 1280—1290 йиллар орасида туғилган бўлиши мумкин.

Шайх Ҳованди Таҳурнинг отаси Шайх Умар Боғистоний ва она томонидан бобоси Тожиддин Дарғомий ўз даврларининг ниҳоятда ўқимишли кишилари ҳисобланиб, Хожагон тасаввуфий тариқатига мўътақид бўлиб, зоҳирий ва ботиний илмларни пухта эгаллаган, фиқҳ, ҳадис илмларидан хабардор бўлган тақводор мўмин-мусулмон кишилар бўлганлар. Ёш Ҳованди Таҳур дастлабки таҳсилини донишманд падари бузургворидан олгач, билимларини янада ошириш учун аввал Туркистон шаҳрига бориб, Хожа Аҳмад Яссавий авлодидан бўлган Тангуз Шайх олдида бир неча йил тасаввуфий илмларни ўрганади. Шундан сўнг Бухорои шарифга ҳам бориб Хожа Муҳаммад Бобои Самосий, Сайид Амир Кулол, Баҳоуддин Нақшбандлар билан бир неча йил ҳамсуҳбат бўлади, Хожагон тариқатининг сир-асрорини улардан ўрганади. Демак, Шайх Ҳованди Таҳур аслан бир ва пок сарчашмадан — Шайхуш-шуйух Юсуф Ҳамадоний таълимотидан пайдо бўлган ҳам Яссавия, ҳам Хожагон (Нақшбандия) тариқатларига марбут ва мўътақид бўлган бузургвор машойиҳдир, деб айтишга ҳақлимиз.

Юқорида ҳам эслатиб ўтилганидек, Шайх Ҳованди Таҳурнинг отаси Шайх Умар Боғистоний (Тошкандий) бўлган. Шайх Ҳованди Таҳурнинг ўғли Хожа Довуд эса бузургвор Эшонимиз Хожа Аҳрор Валий ал-Шоший ас-Самарқандий (1404—1494)нинг волидаи муҳтарамаларининг оталари бўлганлар. Демак, Шайх Ҳованди Таҳур Хожа Аҳрор Валийнинг она томонидан бобоси ҳисобланади. Унинг отаси Шайх Умар Боғистоний XIV асрдаги Туркистон ўлкасининг йирик машойихларидан бўлиб, ул мўътабар зот Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг яқин ҳамсуҳбатларидан бири ҳисобланади.

«Рашаҳот» асарида Шайх Умар Боғистоний тўғрисида унинг баъзи бир рашҳалари (панд-насиҳатлари) ҳақида қуйидагидек айрим маълумотлар ҳосил қиламиз. Шайх Ҳованди Таҳурнинг падари бузургвори Шайх Умар Боғистоний Баҳовуддин Нақшбанднинг яқин ҳамсуҳбати ва дўсти бўлганлар. Боғистонийнинг туғилган жойи ва иродат силсиласи ҳақида хабар бериб, «Рашаҳот» муаллифи шундай ёзади: «Шайх Умар Боғистоний Шош (Тошкент) атрофидаги тоғлар орасидаги (ҳозирги Бўстонлиқ туманидаги тоғли Боғистон қишлоғида — О.У.) жойлашган Боғистондан чиққан... Ул зоти муборак иродат силсиласининг ўн олтинчи бўғинида бевосита Абдулло бин Умар бин Ҳаттобга боғланади. Алар, яъни Шайх Умар Боғистоний Қутбулвосилийн Шайх Мажзуби маҳбуб Шайх Ҳасан Булғорийнинг улуғ асҳобидан бири эдилар. Шайх Ҳасан Булғорий Шайх Шамсиддин Муҳаммад Розийнинг муриди, ул Зот шайх Ҳусайн Сақонинг муриди, ул Зоти пок эса Шайх Абу Нажиб Суҳравардийнинг муриди эдилар. Суҳравардий эса Шайх Аҳмад Ғаззолийнинг муриди, ул Зот эса Шайх Абу Бакр Нассожнинг муриди бўлган. Нассож эса Шайх Абулқосим Гурконийнинг муриди бўлиб, ул Зоти пок эса бевосита Ҳазрати Расолат, яъни Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо с.а.в.га бориб пайваст бўладилар.

«Рашаҳот» муаллифи (Фахриддин Али ас-Сафий) Шайх Умар Боғистоний рашҳаларидан (панд-насиҳатларидан) айримларини ҳам Хожа Аҳрор Валий тилларидан шундай деб келтиради:

Биринчи рашҳа: «Ҳазрати Эшон ойтур эрдиларки, Шайх Умар бузургвор фарзанди Ҳованди Таҳурга айтган эканлар, «Таҳур, сен мулло бўлма, сўфи бўлма, у бўлма, бу бўлма, мусулмон бўл!»

Иккинчи рашҳа: «Ойтур эрдиларки, бир киши узоқ йўл босиб, Ҳазрати Шайх Умар (қ.с.) ҳузурига тариқат йўлларини ўрганиш учун келибди. Шайх Умар ўшал кишидан сўрабдилар: «Сен яшаган жойда масжид борми?» Депти: «Ҳа, бор». Яна сўрабдилар: «Мусулмончилик аҳкомини биласанми?» Депти: «Ҳа, биламан». Алар яна дептилар: «Бас, бўтам, бу ерга келишинг бефойдадур. Ибодат аҳкоми маълум, ибодат қилиш жойи (масжид) маълум бўлгач, ўз жойингга қайтиб борда мусулмончилик ибодати ила машғул бўлавер».

Учинчи рашҳа: «Ойтур эрдиларки, бир куни Шайх Умар дептилар: «Биз муриднинг дилини бошқа нарсалардан ҳоли қиламиз ва унинг дилини Жанобы аҳадият (Тангри таоло) томонига қаратамиз. Буларни биз қиламиз, шу билан бир қаторда биз қилмаймиз, яъни бу ишларнинг ҳаммаси Оллоҳ таолонинг иродаси ила амалга ошади».

Энди юқоридаги рашҳалар (панд насиҳатлар) тўғрисида баъзи бир фикр-мулоҳазаларимизни айтишга баҳоли-қудрат ҳаракат қилиб кўрамиз.

Даставвал шу нарсани алоҳида таъкидлаб ўтайликки, Хожа Аҳрор Валийнинг шогирди бўлмиш «Рашаҳот» муаллифи Фахруддин Али ас-Сафий ўз асарининг тенг ярмини (иккинчи қисми) устоди бузургвори Хожа Аҳрор Валийнинг ҳаёти, ижоди ва фаолиятларига бағишлаган ва ундаги рашҳалар (панд насиҳатлар)нинг ҳаммасини «Ҳазрати Эшон», яъни Хожа Аҳрор Валийнинг гуфторларидан, номларидан, тилларидан эслаб, «Мефармудаанд (Ойтибдурлар)ки» деб бошлайди ва сўнгра бевосита муайян шахснинг (бу ерда она томонидан бобокалони Шайх Умар Боғистонийнинг) гапларини келтиради.

Биринчи рашҳа: «Таҳур, сен мулла бўлма, сўфи бўлма, у бўлма, бу бўлма, мусулмон бўл!» деган панд-насиҳат (васият)нинг Хожа Аҳрор Валий томонидан айтилган иккинчи таҳрири ҳам бор: Таҳур, сен мулло бўлма, Шайх бўлма, сўфи бўлма, мусулмон бўл!» Бу ерда Шайх Умар Боғистоний ҳазратлари ўзларининг бузургвор, покиза ва аржуманд фарзандлари Таҳурга мурожаат қилиб, барча соликларга (Тасаввуф йўлига кирган кишиларга) қарата демоқчиларки, Сизлар мусулмонман, шайхман, сўфиман, деб гердайиб юраверманглар, оддий мусулмон бўлишга, яъни пок, ҳалол, художўй, меҳр-шафқатли, мурувват-футувватли, меҳнатсевар, заҳматкаш, ватанпарвар, яъни ҳар томонлама етук, такомил топган, мукаммал ва баркамол Инсон бўлишга даъват этмоқдалар. Назаримизда, Шайх Умар Боғистоний Туркистондан чиққан Арслон боб, Имом ал-Бухорий, Яссавий, Кубро, Ғиждувоний, Нақшбанд, Хожа Аҳрор Валий, Махдуми Аъзам Даҳбедийлар қаторида турган, ҳам дунёвий, ҳам илоҳий неъматлар соҳиби, бузургвор мутасаввиф донишманд бобокалонларимиз қаторидан жой олишга ҳақли, деб айта оламиз.

Иккинчи ва учинчи рашҳалардан ҳам кўриниб турибдики, Ҳазрати Шайх Умар Боғистоний, ўзининг яқин дўсти ва ҳамсуҳбати Хожаи бузург (Баҳовуддин Нақшбанд) сингари тоат-ибодатнинг, мусулмончилик аҳкомини ижро этишнинг оддий, мусулмонлар учун бетаклиф, осон ва қулай йўллари тарафдори бўлган. Шайх Умар Боғистоний ҳазратлари ҳам Шоҳ Нақшбандга ўхшаб ўта ўқимишли, донишманд, ғоят резачин (камтар ва хоксор), шу биланг бир қаторда ғоятда улуғвор ва бузургвор бир донишманд мутасаввуф Зоти пок бўлиб ўтган эканлар, деб айтишга ҳам журъат қиламиз.

Энди Шайх Умар Боғистонийнинг покиза ва бузургвор фарзанди аржуманди Шайх Ҳованди Таҳур, унинг айрим рашҳалари ҳақида «Рашаҳот»да келтирилган баъзибир маълумотлар ҳақида қисқача тўхталиб ўтайлик.

«Рашаҳот» муаллифи Мавлоно Фахруддин Али ас-Сафийнинг Ҳазрати Эшон (Хожа Аҳрор Валий) тилларидан келтириб ёзишича, Шайх Умар Боғистонийнинг бузургвор ва аржуманд фарзанди бўлмиш Таҳур падари бузургвори ҳузурида таълим-тарбия кўргач, билимларини ошириш мақсадида Тангуз Шайх ҳузурида бир неча йил Яссавий тасаввуфий тариқатини, унинг зоҳирий ва ботиний илмларини пухта ўрганади, Тангуз Шайхнинг аёли қўлида кўп жабру жафолар кўриб, ўчоқда ўт ёқиш, ўтин териб келтириш, каби хонадон юмушларидек қора ишларни ҳам қилишга мажбур бўлади.

«Рашаҳот»да Ҳазрати Эшон (Хожа Аҳрор Валий) оғизларидан ҳикоя қилинишича, Шайх Ҳованди Таҳур ўз замонасининг машҳур мутасаввуф донишманди ҳайсида сўфия тариқатига оид бер неча рисолалар, кўплаб маориф шиор (маориф, яъни Худони таниш соҳасида) кўплаб шеърлар ва рубоийлар ёзиб қолдирган эканлар. Учта рашҳа (панд-насиҳатлар) сифатида «Рашаҳот» асарида Шайх Ҳованди Таҳурнинг айрим фикр-андишалари ва байтлари мана бундай келтирилади.

Биринчи рашҳа: «Тавҳид танни ибодатга тайёрлаш учун уни шаҳватдан тозалашдир ҳамда кўнгилни ибодатга мувофиқлаштириш учун уни ҳар қандай хатарлардан қутқаришдир, чунки У (яъни, Оллоҳ) ягонадир. Бу масала тариқат фаслларидан бўлиб, бу ақида ҳақиқат аҳли сўзларидир».

Иккинчи рашҳа: «Шайх (Ҳованди Таҳур) айтардиларки, шариатда тавҳид Ҳақни бир деб билмоқ ва бир деб танимоқдур. Бироқ тариқатда эса Ҳақдан бошқа нарсалардан дилни жудо қилмоқдур».

Учинчи рашҳа: «Шайх яна шуни ҳам дердиларки, «Бор, душманнинг кўнглини топ. Дўстнинг кўнглини синаш учун эса ҳеч қандай эҳтиёж йўқ». Ҳазрати Шайх Ҳованди Таҳурнинг маърифий шеърлари кўп бўлиб, гоҳ-гоҳ ўз суҳбатлари асносида уларни айтар эдилар.

Ҳазрати Шайх Ҳованди Таҳур томонидан севиб, доимо айтиладиган бир ибратли сўз мана бундай жаранглайди: «Дилбар бўлмас бежамол, раҳбар бўлмас бекамол».

Шайх Ҳованди Таҳурнинг ажойиб рубоийларидан бири мана бундай бўлиб, уни Ҳазрати Шайх ўз суҳбатларида доимо севиб қироат қилар эканлар.

«Маҳбуб ба жузи Ҳабиб зебо набу
вад,
Ҳар боғча жойи тамошо набувад.
Дилро ба касе мадеҳ,ки дар олами
Ишқ,
Ҳар жо ки, равад рахти вафо жо на
бувад»

Маъноси:

Ҳабиб бўлмаган жойда Маҳбуб-зебо
бўлмағай,
Ҳар қандай боғчада ҳам Ҳу тамошо
бўлмағай.
Муҳаббат оламида ҳар кимга кўнгул
берма,
Чунки ҳар Инсонда ҳам дили вафо
бўлмағай.

Шундай қилиб, ҳам Яссавия, ҳам Хожагон (Нақшбандия) тасаввуфий тариқатларига мўътақид бўлган, тоза ва покиза бузургвор Зот, инсонларни ҳамиша дўст, биродар бўлиб, тинч, осойишта ва дўстона яшашга ундаган улуғ бобокалонимиз Шайх Ҳованди Таҳур Истиқлолдан кейинги ҳозирги давронимизда бизлар билан ҳамнафас, ҳамоҳанг ва ҳамфикрдурлар, дейишга ҳақлимиз.

Ориф УСМОН,
Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг етакчи илмий ходими

Юсуф ЖУМАЕВ

ОТАШ ЮРАГИМ БУЛОҚ

* * *

Ғанимларим зиёда, дўстим битта — Худодир.
Замин билан самода дўстим битта — Худодир.

Отда шодмон аҳли ёв, бир-биридек беаёв,
Камина-чи, пиёда, дўстим битта — Худодир.

Мор[1]га беради сабоқ, дўстингман деган олчоқ,
Хуррам бўлсам ғамбода,
дўстим битта — Худодир.

Бир нафас кулолмадим, иккита қилолмадим,
Юсуф, икки дунёда дўстим битта — Худодир.

* * *

Ерни қаттиқ дема, ер қаттиқ эмас,
Алам учун юмшоқ, ғам учун юмшоқ.

Мабодо жонингга айлар бўлса қасд,
Сени яширади, шубҳасиз, тупроқ,

Осмон йироқ дема, яқиндир осмон,
Шодлик учун яқин, бахт учун яқин.
Мабодо дилингга айласа омон,
Бир зумда осмонда бўлгайсан, омин!

* * *

Шамол эсса япроқнинг титрамай иложи йўқ.
Ел елганда чироқнинг титрамай иложи йўқ.
Ишқинг — шамол, дил — япроқ,
ишқинг — сабо, дил — байроқ,
Сабо чоғи байроқнинг титрамай иложи йўқ.

Севгинг зилзиладир, боқ, оташ юрагим булоқ,
Зилзиладан булоқнинг титрамай иложи йўқ.
Эй ёр, ҳижронинг — ўроқ, Юсуф -бечора бошоқ,
Ўроқ тегса бошоқнинг титрамай иложи йўқ.

АҲЛИ НОДОН ҲАҚИДА

Бу қавмнинг кимлигини биламан,
Тўраларга думлигини биламан.

Бўрон чоғи, ё гармсел эсганда,
Тоғдек турмас, қумлигини биламан.

Бирин чалсанг оёғидан ногаҳон,
Бошқасининг жимлигини биламан.

Бўш саватдек ҳар бирининг калласи,
Ичи бўм-бўш хумлигини биламан.

Мунча нодон пешонамга битилган,
Бу фалакнинг шумлигини биламан.

Юсуф, булар эл бўлолмас, уринма,
Бир-бирига емлигини биламан.

1. Мор — илон

«ҚОШ УСТИГА ҚЎНДИРИБСАН ҚАРҚАРА»

(Бадиа)

«Қарқаралик, қайдан келдинг қошимга?» қўшиғини эшитсам, шеър муаллифи Миртемир домла ёдимга тушади. Мана шоирнинг вафотига ҳам 20 йилдан ошипти...

Миртемир оға билан бир мартагина, бундан чорак аср муқаддам, тасодифан кўришганман: 1972 йилнинг куз ойларида Қозоғистонда Ўзбекистон адабиёти ва санъати кунлари ўтар эди. Ўшанда меҳмонларнинг бир қисми Чимкент вилоятига ташриф буюрган эдилар. Қишлоғимиз кўчаларига сув сепилган, ҳаммаёқ саранжом-саришта. Гузар эса халқ билан тўла — кексаю ёш, эркагу аёл, болалар, қўйингки, ҳамма кўчанинг икки тарафини тўлдириб, азиз меҳмонларни кутардик. Гуллар билан безатилган турнақатор енгил машиналар сафи кўриниши билан эл қийқириғига карнай-сурнай садолари қўшилиб кетган эди, ўшанда. Учрашув майдонида меҳмонлар бирин-кетин табрик сўзи олишиб, навбат шоир Миртемирга келганда, у дўпписини қўлига олиб, қайта кийди-да, салмоқ билан: «Бу азиз меҳмонларни мен атайлаб бу ерга — мен ўсган диёрни кўринглар, деб бошлаб келдим», деганида гулдирос қарсаклар янгragani ҳамон эсимда...

Миртемир Қоратов (Қоратоғ) бағрида туғилиб, кўча чангитиб ўсганлиги сабаб, улғайиб, элга танилганида ҳам, киндик қони тўкилган Иқон қишлоғидан 11 ёшида Тошкентга келган бўлса-да, «Ўша болалигим ўтган қишлоқ ва ўша ғариб ҳаёт кўз ўнгимдан ўтади», деб хотирлайди. Шу туфайли бўлса керак, кейинчалик ҳам, уни қишлоқ парварлиги тарк этмайди: барча ёзмалари қишлоқ ҳаётига бағишланган ёки шеърларида шу масканга хос сўзларни кўп ишлатган. Унингча «ОНА» ва «ҚИШЛОҚ» — бамисоли эгизак. Шоир бирор бир сабаб билан Иқонга келар экан, ҳар сафар Тошкентга бир қоралама билан қайтган. Худди юқорида айтилганидек. «Онагинам» шеърида:

...Она бағрин қўмсаб ўтди гўдаклик,
Тақдир олиб кетмиш эди йироққа.
Гоҳ ўксиклик, гоҳи шўхлик, тентаклик,
Тағин бир ёз қайтиб келдим қишлоққа.

Вақт тиғиз-ку, лекин анча тургим бор.
Тағин тушгум, қайдам, қандай сўқмоққа.
Онагинам кўз ўнгида юргим бор.
Кетмам, тўлқин ирғитгандай қирғоққа.

Таомилга кўра, меҳмон келди, дегунча унга пешвоз чиқиб кутиб оламиз, дастурхонга таклиф этиб, олдига нон-чой қўямиз. Меҳмонни кўргани қўни-қўшнилар, ёр-биродарлар киришади... Аслида бу ҳаммага маълум одат-ку, бунинг нимаси янгилик, дерсиз. Ҳамма гап мана шунда-да. Ким бу тўғрида Миртемир домладек битта шеърда шунча қишлоқ таомларининг номини атаган экан: зағора, сўк, ёвғон, умоч, юпқа, қўғурмоч, қурут, талқон, гўжа, жийда, қатиқ, кулчатой, кўмач, данак, қовунқоқи, қимиз, бўза, нўхат шўрва, сариқмой, тўқоч ва ҳ. к. «Қорхат» ҳақидаги шеърида булардан ташқари, чалпак, кулча, бўғирсоқ, манти, палов, чучвара, қурттоба, патир, қатлама, қази-қарта, ҳалим, ҳасп, қовурдоқ, норин каби таомлар номини тилга олади.

«Қўғурмоч» атамаси эндиликда архаик сўзлар сирасига тушиб қолган, буни кўпчилик ёш-яланглар билишмаса ҳам керак (жўхори бодроқ — мустасно). Шу шеърни ўқиганда ўзимнинг ҳам болалигим эсимга тушди. Мен ҳам қишлоқ фарзандиман. Уруш кўпчиликнинг ёстиғини қуритган оғир йиллар. Биз, болалар, бошяланг, оёқяланг, устимиз ҳам жулдир, баҳор ўтиб, «тут пишиғи»га эсон-омон етганларнинг неъмати қоқиўт, эндигина дони қота бошлаган бурчоқ, кейинчалик эса «дони сутдан қаймоққа ўтган буғдой» бўларди. Жамоа хўжалигида буғдой ўрими тугагач, раис фатвоси билан бошоқ теришга рухсат бериларди: оч-наҳор, сувсизликдан қийналиб бўлса ҳам, анғиздан ерга тўкилган буғдой бошоқларини териб, бир қисмини жамоа хирмонига топширардик-да, теккан улушимизни уйга олиб келгач, тўқмоқ билан туйиб, дони ажратилгач, қозонда қовуриб, қўғурмоч тайёрланарди. Биз, бола жонсараклик билан бувимиз (ёки онамиз) қовурган қўғурмочни дўппимизга солардик-да, совугач, шуни еб, овунардик. Ана шу қўғурмочни ҳам Миртемир ака нонсифат улуғлаган:

Кейин бошоқларни уқалаб, пуфлаб,
Онам қовуради бизга қўғурмоч,
Талашиб ер эдик, пуфлаб ва суфлаб,
Хорғин онажонга жилмайиб қийғоч...

Ўлкамизнинг қишу баҳорида ҳам, ёзу кузида ҳам қушлар аримайди. Эрта саҳарда булбул хониши, қалдирғоч «валфажри», тўрғай ноласи, ғуррак «ку-ку» сини ким эшитмаган?! Шоирнинг қушлар тўғрисидаги бир шеъри бобомиз Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр»ини эслатади. Сарлавҳаси ҳам худди ўша: «Қуш тили». Шоир эринмай 19 та қуш номини бирма-бир санапти (айримларини мен ҳам ажрата олмайман!): бўзтўрғай, турумтой, қалдирғоч, саъва, чумчуқ, лайлак, чуғурчуқ, кўкқарға, зарғалдоқ, булдуруқ, тувалоқ, суқсур, оққув, тустовуқ, бургут, қарчиғай, каклик, тўти, бедана. Болакайлар тилидан қушлар тўғрисида гапирар экан, шоир:

Тилингизни биларкан-ку,
Ахир Алишер бобом.
Бобомдай бўлсам, дейман.
Қуш тилин билсам, дейман.
дейди.

Миртемир домла дам олишга борадиларми, сайлгоҳларда бўладиларми, бошқа шаҳар ва қишлоқларда ёш қаламкашлар билан учрашадиларми — она табиат, сўлим гўшалар, виқорли тоғлар, қадамжо масканлар хақида хўп ўхшатиб ёзадиларки, содда иборалари барчага тушунарли. Қатор шеърларида ҳам, қаерда ёзилишига қараб (тагида) шаҳар ва қишлоқлар номи битилган, жумладан, Туркистон, Сайрам, Манкент, Фарғона, Андижон, Ўш, Қўқон, Самарқанд, Сирдарё, Еттисой, Олмос, Олой, Чотқол, Бекобод, Баландчақир, Қиёт, Қозғурт, Балиқчи ва ҳ.к.

Шоир Қозоғистоннинг аввалги пойтахти Олматида ҳам бир неча бор бўлган экан. Эсдаликларида қайд қилинишича, дастлаб қозоқ ёзувчиси Обойнинг 100 йиллик тўйига борган бўлса, кейинчалик 1962, 1972 йилларда Ўзбекистон адабиёти ва санъати декадаси ва ҳафталиги кунларида Кўкчатов, Ойнакўл ва Қарқарага борган...

Қарқара — ўзимизнинг Фарғона водийси сингари икки тоғ (Олатов) ўртасига жойлашган водий. Мен ҳам хизмат вазифам туфайли Қарқарага салкам 30 йилча қатнадим. Шу сабаб

бу водий мен учун чорак асрдан ортиқ умримда ҳам азиз, ҳам ардоқли. Қарқаранинг янада эътиборга молик бўлишига Миртемирниг қўшиққа айланган «Қарқаралик» шеъри сабабдир. Қарқара водийси она Турон заминидаги қатор водийлар — Фарғона, Зарафшон, Сурхон, Қашқадарё, Оҳангарон, Олой, Толос, Сувсамир, Иссиққўл кабилар билан табиати, тоғлари, ўрмонлари, ўтлоқлари, дарёлари ва сўқмоқлари ила бемалол беллаша олади. Водиймисан — водий-да! Уни бир марта кўрганнинг армони қолмаса керак. Авваламбор у Буюк Ипак йўлига жойлашган. Қолаверса, унга боболаримиз Амир Темур ва Улуғбекларнинг пойқадамлари теккан; улар ҳам унинг зилол сувларидан ичиб, тупроғини босиб, қор-ёмғирини кечиб, ғанимларини бир неча бор шу водийдан қувиб чиқарганлар ва ўша ердан она диёри сарҳадларини қўриқлаганлар. Қарқарани Иссиққўл водийси билан боғлайдиган довонда абадиятга даҳлдор Сонтош номли ҳарсанг тош уюми борки, бу тоштепани гоҳ Жаҳонгир Темурнинг Хитойга ҳарбий сафари, гоҳ унинг Тўхтамишхон устидан қозонган ғалабаси рамзи, гоҳ эса мўғул хоқони Чингизхоннинг Туркистон халқи устига орттирган кулфати сифатида изоҳланади... Ҳануз бу тилсиз тошлар ўша қирғинбарот жангларда шаҳид бўлган ва омон қолган сипоҳлар сонини аниқлаш учун уйилган эсдалик, деган минг йиллик афсонага гувоҳ бўлиб келмоқда...

Қарқара Тангритоғнинг (биз бўлсак жўнгина хитой тилида Тянь-Шань дейишга одатланганмиз) қоқ белига жойлашган. Шу ердаги тоғ чўққиси, икки дарё, жамоа хўжалиги, ва, ҳатто овулининг ва мактабининг номи ҳам Қарқара. Бу номнинг асл маъноси нима? Дастлаб борган кезларим бу саволимга: «Бу ернинг қиши ҳам, ёзи ҳам қорли-қировли, шу сабабдан унинг «Қорқиров» деган номи бора-бора Қарқара бўлиб қолган», дейишганди. Кейин билсам, ерли аҳоли турнани ҳам «Қарқира», дейишаркан. Чунки бу ерда турналар ёзлаб, жўжа очиб, полопонлари учирма бўлгач, кеч кузда иссиқ масканларга қишлагани учиб кетишади. Яна кимдир «Қарқара» — келинчакнинг бош кийими, деганди. Ўтган аср ўрталарида Қашғарга бораётиб водийда бўлган қозоқ сайёҳи ва ёзувчиси Муҳаммад Ҳанафия (Чўқон Валихонов) ҳам қарқарани «Келинчакнинг бош либоси», деб изоҳлаган.

Шоир Миртемирни ҳам лол қолдирган ўша қарқара либосли гўзалмикин? Қаранг, шоирнинг ўзи нима дейди, бу хақда:

Қош устига қўндирибсан қарқара,
Қора сочинг қора тунда шаршара,
Тўлқинида кошки ўзим чўмилсам.
Шайдойингман, гар қарама, гар қара!

Қарқара тоғларидан бошланган илон изи ирмоқлар бора-бора бир-бирига қўшилиб, шиддатли ва тезоқар дарёга айланади-да, бири шимолга — Болқош кўлига, бошқаси эса жанубга — Сирдарё бўлиб, Оролга оқади. Тоғларидан қишин-ёзин қор аримайди. Кечалари сув музлаб, ерга қиров тушади. Ёзги чилла ҳам қорли-қировли, деярли ҳар куни ёмғир. Ем-ҳашакка бой, бу водий. Шунинг учун бўлса керак эл ҳам, ўтов ҳам, сурув ҳам беҳисоб, Қарқарада. Ўти отлиқни кўмади. Сув ва кўлларида қушлар бисёр: ўрдак-ғозларининг «ғоқ-ғоқ»и, беданаларнинг «битбилдиғи», турналарнинг «қур-қур»и эрта баҳордан то кеч кузгача бетиним. Эътибор беринг-а, шоирнинг эътирофига:

Қарқаранинг ўрдаги-ей, ғози-ей,
Ёзларию кузларининг сози-ей.
Ё «ҳа»си бор, ё «йўғ» и бор, не билай,
Ўртаворди қарқаралик нози-ей.

Тангри-таоло анвойи гулларни Қарқарага сочгану-қўйган; дори-дармонли гиёҳларини айтмайсизми! Шунинг учун Қарқаранинг боли танглайингизда бир умр қолади: уни еган одам бошқа жойнинг асалини татимай қўяди. Қимизига эса тенг келадигани йўқ. Қаёққа қарамаанг, зилол булоқ сувлари, — совуқлиги томоқни олади. Эрта саҳарда тўрғай хонишидан уйғонасиз. Қуёш эндигина тоғ ортидан бош кўтарган, унинг заррин нурларидан шудринг жилоланади... Қарқаранинг кеч кузи ҳам ўта фусункор: чўпончўлиқлар аллақачон кўчиб кетишган, сайроқи қушлар ҳам бу ерни тарк этишиб, иссиқ ўлкаларга учиб кетган. Атрофда эса осойишталик ва сокинлик ҳукмрон. Салобатли тоғлар оппоқ қор тагида мангу уйқуга кетгандай; яшил қарағайзорлар ва қирмизи четанзорлар ҳам оқ либосда. Водий узра сутдек қиров қўнган, эрталабки қуёш нурида ярақлаб, кўзни қамаштиради. Бундай кузни ифодалашга тил ҳам ожиз, фақат мусаввиргина бу гўзалликни борлигича тасвирлаши мумкин.

Ана шундай гўзалликни кўрган шоир Қарқаранинг табиатигами ёки унинг гўзалигами, ҳитоб қилиб: «Қайдаги савдони солдинг бошимга», дейди.

Қарқаралик гўзал ҳам анойилардан эмас, шекилли, шайдо бўлган шоирга дарров мойиллик билдирмаган: тоғликларга хос баланд парвоз, сердимоғ, нози ҳам, карашмаси ҳам, ўзига хос. Қаранг, шоир яна нима деб илтижо қилади, унга:

Қарқаралик, излаб келдим, йўл олис,
Олис йўлда чўл олису кўл олис.
Бир қарагин, кўзгинангдан билайин;
Дермикансан: яқин ёки бўл олис!

Миртемир оға умрининг сўнгги нафасигача халқ билан бўлиб, элим-юртим деб яшади, ўзининг эътирофича, «Халқи номига гард юқтирмади». Қуйидаги тўртлик ҳам шундан нишона:

Ўзимга хиёнат қилдим-у аксар,
Халқимга хиёнат ўйлаганим йўқ.
Менинг юрагимни тешиб ўтдилар
Халқимга отилган талай-талай ўқ.

Каримжон ТОЙЖОНОВ,
биология фанлари доктори

Жаббор ЭШОНҚУЛ

ГУЛ ИФОРИ КЕЛДИ ЁДИМГА

1

Тун капалак қўнди кўксимга
ва кўксимда очилди бир гул
гул ифори келди ёдимга

ва ёдимга айланди буткул
буткул энди чеҳрангдайин ой
ва ойдайин чеҳранг ахтариб
изларингни қучади ғубор

изларингни қучган ғуборлар
хаёлимни келаркан босиб
мен ўзимдан кетдим уялиб

2

Севмоқ недир
билмасман асли
кўзларингга тикилганча жим
айролиқни ўйлайвераман

севмоқ недир
йўқ йўқ билмасман
ўртар экан ҳижрон юракни
кўзларингни кўзим соғинар.

3

кўлмак кўкдан йиқилган юлдуз —
сен унутиб қолдирган ойна —
чилчил синди ўрикнинг гули
шамолларга тўкилганида —
кўкда булут — олис хотира —
кузда кетиб қолган қизнинг румоли —
ёдга солар яна ёмғирли кунни

наҳот соғингандим баҳормас кузни?
Ой қулайди кўлнинг тубига —
тонг юлдузи боради учиб,
кўл узра муаллақ сукут.

Кўтарилар боғлардан зулмат,
шабадада энтикар япроқ,
қайиқ мисол боради сузиб

осмон денгиз чайқалар аста —
қамишзорлар туғин кўтариб...
Қир ортида кўринар утов —

уфқ. Ёлғиз турибман бунда
нени кутиб нени унутиб

забтга олар яна хотира
кундуз сари келаман юриб
нигоҳимда қуёшни тутиб.

* * *

Кетишингни истамасдим ҳеч
вақт эса кеч
нигоҳингда акс этдими ой
ойда аксландими ёхуд нигоҳинг

билолмадим ва лек
ёруғ эди негадир бу тун
тундан ёруғ эди хаёлинг

асир эди бизга юлдузлар
юлдузларнинг асири бизлар
тун қўйнига борардик сингиб

тун гул эди сенга аталган
ғунчалари борарди яшнаб
кўзларингдан ичар экан сув

сувдек оқиб борарди тун ҳам
бир-бир чўкиб аста юлдузлар
ёришарди нигоҳингда тонг

юксаларди кўксимда қуёш.

Кўпни кўрганлар ҳузурида

«ҲАЁТ САРГУЗАШТЛАРГА ТЎЛА...»

Ёқубжон Шукуров...

Ушбу имзо билан битилган шеърлар, рубоийларни ўқиб, уйланиб ўтирганимда хонамга ёзувчи акамиз Эркин Усмонов билан шоир Ҳамидулла Исмат кириб келди. Саломаликдан ҳам аввал Эркин акадан: «Ёқубжон Шукуровни танийсизми?» — деб сўрадим. Эркин ака ажабланди:

— Э, сиз у кишини танимайсизми ҳали? !

— ...

— Ёқубжон ака ўз даврининг машҳур ёзувчиларидан-ку, ахир. Ўқимаганмисиз?

— Мен ҳозиргина унинг шеърларини ўқиётган эдим... Эркин ака, илтимос шу киши билан бир суҳбатлашайлик. Уйларини биласизми?

— Биламиз, бизнинг маҳаллада турадилар, — деди Ҳамидулла ака.

— Шу шанбада бирга ўтсак бўладими? Аввал телефон қилиб розиликларини оламиз.

— Келишдик.

Адиб бизни шинамгина ҳовлиси этагидаги ойнаванд айвонда қабул қилди. У киши аввал Эркин акага гап қотди:

— Эркинжонмисиз? Газеталарда расмларингизни кўрдим, асарларингизни ўқидим...

Хонанишин адиб газета-журналларни муттасил кузатиб борар экан.

— Раҳмат, домла! Ўзингиз саломатмисиз?

Улар аввалдан яхши таниш эканлар. Иш, бола-чақа ташвиши билан умр ўтаверар экан. Мана, кўришмаганларига ҳам ўн-ўн беш йил чамаси вақт ўтибди.

Ёқубжон Шукуров 85 ёшни қоралаб қолган бўлса ҳам, ҳали тетик, хотираси тиниқ, юз-кўзларида табассум балқади. Бағоят хушмуомала, самимий эканлар. Ҳар биримиз билан илиқ сўрашди. Катталар мени у кишига таништиришди. Адабиётдан сўз очишимиз биланоқ, суҳбат ўз-ўзидан равонлашиб кетаверди. Кекса адибнинг сўзларини мароқ билан тингладим. Эркин ака Ёқубжон Шукуров ижодий фаолиятини яхши биларкан. Саволлар бераверди. Мен эса, «Адабиётга қачон кириб келгансиз? «, «Илк китобингиз қачон чиққан? « деган саволлардан нарига ўтолмадим. Яна адибнинг замондош биродарлари ҳақида бир-икки нарса сўрадим, холос. Ёш бўлганим учунми ёки адабиётимизнинг катта авлоди адабий жараёнидан хабардор эмаслигим учунми улар асосан менга қараб сўзладилар.

Устоз адибнинг китоблари ҳақида гап кетганида худди ёш боладай севиниб кетди. Қўшни хонадан ўнлаб тилларда босилган китобларини олиб чиқдилар. Кўзларида асарлари чоп этилган дамларнинг ҳаяжонлари порлади. Эркин ака саволни адиб ижодий фаолиятининг нозик нуқталаридан олди:

— Домла, сизнинг «Қасос» номли тарихий-саргузашт рўмонингиз шуҳрат қозонган, «Икки йўл», «Капитан» сингари саргузашт-детектив қиссаларингиз ва «Прокурор» номли пъесангиз оғизга тушган ўша йилларда бундай жанрда ёзиладиган асарлар деярли йўқ ёхуд нисбатан кам ёзиларди.

— Биласизми, Эркинжон яхши асар ёзиш учун аслида замон ҳам, макон ҳам монелик қила олмайди. Узоққа бориб нима қилдик. Қодирийни эсланг, Ойбек домлани, Абдулла Қаҳҳорни... Ахир улар ҳам ўзларининг энг гўзал, баркамол асарларини айни ўша йилларда яратган эдилар-ку! Шундай деймиз-у, лекин истаймизми-йўқми, «аравасига тушгандан кейин ашуласини айтасан» деганларидек, биз ҳам ўша мақомга йўрғалаганимиз сир эмас. Яшириш на ҳожат! Зарбдор қурилишлар, донгдор пахтакорлар, чўлларни ўзлаштираётганлар ҳақида очерк ва мақолалар ёзганмиз. Аммо, шунга қарамай, ўша кўрган-кечирганларимиз биз ижодкорлар учун ўзига хос «ҳаёт мактаби» бўлиб қолганини ҳам унутмаслик керак.

— Эсимда бор, олтмишинчи йилларнинг ўрталарида сизнинг «Қасос» номли тарихий-саргузашт рўмонингиз эълон қилинган ва қўлма-қўл бўлиб ўқилганди. Шу асарнинг дунёга келиши ҳақида қисқача сўзлаб берсангиз?

— Мен «Қасос»ни ҳаётимнинг энг асосий китоби деб биламан. У осонлик билан дунёга келмаган. Рўмоннинг биринчи китобини ёзишга беш йил кетди, олти йилда босилиб чиқиди. Анча қийин кечганди. Худога шукур, адабий муҳит ҳам, китобхонлар ҳам уни катта қизиқиш билан қарши олишди.

Шундан кейин, рўмон тез орада «Тошга сачраган қон» номи билан Масковда ўрис тилида босилиб чиқди. Кейин Украинада, Белоруссияда, Молдавияда, Козоғистонда нашр этилди. Эсимда бор, устоз Абдулла Қаҳҳор ўша кезлари Ёзувчилар уюшмасидаги бир йиғинда «Ёқубжон Шукуров бу рўмони билан қанот чиқарди, парвоз қилди» деган, ҳатто бу асар ҳақида Константин Симонов, Илья Эренбург сингари машҳур ёзувчилар ҳам илиқ фикрлар айтишганди. Айниқса, Михаил Шолоховдек улуғ ёзувчидан «Асарингиз маъқул. Давомини кутаман» деган мазмунда хат олганимни ҳам ҳаяжон билан хотирлайман...

«Қасос» рўмони урушдан кейинги йилларда ёзила бошлаган. У 1916 йилдан 1945 йилгача бўлган мураккаб даврни ўз ичига олади. Унда халқимиз босиб ўтган машаққатли йўл қаламга олинган бўлиб, ўз вақтида бир неча авлод томонидан севиб ўқилган. Тарихий саргузашт жанрида ёзилган бу асар мазмунининг қизиқарлилиги, воқеаларнинг ривожи ва шиддати билан ўқувчиларда, айниқса, ёшларда катта қизиқиш уйғотган.

— Эллигинчи йилларга келиб мен рўмонимдаги тарихий воқеа-ҳодисаларни янада чуқурроқ ўрганиш мақсадида Ўшда бўлдим, Андижон, Наманган вилоятларини айландим, Фарғона водийсини кезиб чиқдим. Ўша оғир йилларнинг тирик гувоҳлари билан, оддий одамлар билан учрашдим.

Рўмонни анча яхши кутиб олишди ва бу, менга унинг иккинчи китобини ёзишга рағбат уйғотди. Тақдирнинг ҳазилини қарангки, биринчи китоб олти йилда босилган бўлса, иккинчи китоб жуда тез, олти ойда нашр этилди. Китобхонлардан жуда кўплаб мактублар олдим. Учрашувларда ҳам унинг давомини кутаётганликларини айтишди. Шундан кейин, учинчи, тўртинчи ва бешинчи китоблари ёзилди.

— Домла, аксарият ҳолларда асарларингизда саргузашт-детектив воқеаларга кўп ўрин берасиз, қаҳрамонларингизнинг кўпчилигини адлия ходимлари, терговчилар, милиционерлар ташкил қилади. Мен бу ўринда сизнинг «Икки йўл», «Капитан» қиссаларингизни, «Прокурор», «Милиция майори» сингари пьесаларингизни эслагим келади. Уларнинг деярли ҳаммаси турғунлик даврида яратилган. Атрофда мустабид тузум, қонунбузарлик жиноятчилик ҳукм сурган бир вақтда бу хил асарларни ёзиш ва нашр эттириш осон кечмаган бўлса керак?

— Албатта, қаршиликлар, келишмовчиликлар ҳам бўлган. Биргина мисол келтирай. «Прокурор» деган пьесам Андижон театрида қўйилган. Режиссёр Мирзакарим Бобоев таклифига кўра Андижонга борсам, кўчаларда, майдонларда «Тез кунда: «Прокурор» деган эълонлар осиб қўйилибди. Спектаклга қизиқиш катта. Энди, Эркинжон, ўзингиз ўйлаб кўринг, ўша йилларда театр саҳнасида прокуратура фаолиятига оид яхши-ёмон воқеаларга, умуман бунақа мавзуларга қўл уриб бўлмасди-да!

Хуллас, асар қўйилгунча адлия ходимлари, терговчилару прокурорлар томонидан уч марта муҳокама қилинди. Устимдан шикоят хатлари ҳам ёзилди. Аммо, барибир асар саҳна юзини кўрди. Анча шов-шув бўлди. Ва ниҳоят, ўшанда вилоят партия қўмитасида бўлган муҳокамада «Бизда юристлар ҳақида саҳна асарлари йўқ эди. Мана энди пайдо бўлди» дейишди. Шундан кейин бу асарим Самарқанд, Бухоро, Нукус, ҳатто Ялта шаҳридаги драма театрларида ҳам саҳналаштирилди.

— «Милиция майори» пьесангиз-чи?

— У анчайин омадли асар бўлган эди.

— Унга қаршиликлар бўлмадими?

— Йўқ. Аввалги муҳокамалардан кейин ҳайтовур индашмади. Ҳатто, бу пьеса Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг танловида ғолиб деб топилди.

— Домла, агар сир бўлмаса, саргузашт-детектив асарларингизга мавзуни қаердан оласиз? Айтишларича, Агата Кристи, Жорж Сименон сингари ёзувчилар жиноят олами ҳақида матбуотда чиққан хабарлар ва янгиликларни йиғиб юришаркан...

— Йўқ. Мен йиғмайман. Ҳаётнинг ўзи саргузаштларга тўлиб ётипди-ку, шундай эмасми?

— Ҳозирги кунда яратилаётган саргузашт-детектив асарларни ўқиб борасизми?

— Афсуски, имкониятим йўқроқ. Бир ёқда кексалик, бир ёқда соғлиқ дегандек... Лекин ёзувчи Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» деган асари довруғини эшитиб қувондим.

— Саргузашт-детектив асарлар ёзилаётганда кўпроқ нималарга эътибор бериш керак деб ўйлайсиз?

— Саргузашт-детектив дегани ҳам аслида адабий асар. Унда ҳам бадиият қонунларига ва талабларига риоя қилиниши шарт ва лозим. Олдиқочди воқеаларга берилиб кетиш яхшимас. Ёзувчи ортиқча муболағага йўл қўйса, китобхонни эмас, аввало ўзини алдайди. Шунинг учун ҳаммаси меъёрида бўлиши керак. Шахсан мен ҳаёт ҳақиқатини бузмаслик тарафдориман. Чунки, бугунги китобхон ўта саводли, унча-мунча асарни тан олмайди. Шу мезондан келиб чиқиш керак.

Ёқубжон Шукуров ижодий фаолиятини дастлаб эртак-ҳикоялар ёзишдан бошлаган экан. Шундан адиб қаламининг нима учун саргузашт-детектив жанрига майил эканлиги сабабини тушундим.

Энг муҳими бу эмас. Суҳбат жараёнида адабиётимизнинг 50—60 йиллар воқеалари хотирланди. Энг муҳими, ушбу давр адабий жараёнида Ёқубжон Шукуров тутган ўрнини англадим. Унинг саргузашт ва детектив воқеалар ҳукмрон бўлган мудҳиш шўролар замонида адолат истаб чеккан изтиробларини, жасоратини ҳис этдим. Ҳамон руҳиятини матонат тарк этмаган Ёқубжон Шукуров биз билан «Сўнгги могикан»дай мағрур ва ўктам хайрлашди.

Рустам МУСУРМОН

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари доктори

ФИТРАТ ВА САНЪАТ НАЗАРИЯСИ

Илм — ўзни билмакдир

Файласуф ва санъаткорлар «Санъат нима?», «Унинг кишилик дунёсидаги моҳияти нимадан иборат?» деган саволга санъат туғилган кундан бери тугал жавоб излайдилар. Қадимги юнон файласуфи Арастунинг «санъат табиатга тақлид қилишдир» деб айтган жавобидан тортиб то XX асрнинг бошларидан кенг тарқалган марксча «ижтимоий онг шаклларидан бири» деган қараш шакллангунга қадар жуда кўп олим ва адиблар бу саволга ўз жавобини берганлар. Улар орасида Форобий ва Данте, Навоий ва Толстой, Шекспир ва Ҳегел қарашлари қанчалик чуқур, санъат моҳиятинигина эмас, унинг барча мавжуд турлари назариясини ҳам қамраб олишлиги билан эътибор топган бўлса-да, асримиз бошларида ўзбек олимлари санъат назариясига муносабатда марксча дунёқарашни қабул қилишга мажбур бўлдилар.

20-йилларнинг бошларида «энг тугал таълимот» деб тавсия этилган марксча дунёқараш қабулидан аввал санъатнинг турлари, келиб чиқиши, моҳияти ҳақида қатор илмий фаразларни илгари сурган изланишлар бўлганини унутмаслик керак. Хусусан, А. Саъдийнинг «Гўзал санъат дунёсида» («Инқилоб», 1922), А. Исмоилзоданинг «Нафиса ва ўйунлар» («Иштирокиюн», 1920, 3 январ), А. Авлонийнинг «Санойиъ нафиса» каби мақолаларини бу соҳадаги илк изланишлардан деб санаш мумкин. Бироқ, бизнингча, санъатнинг моҳияти, турлари ва келиб чиқиши хусусида нисбатан атрофлича фикр юритган олим Абдурауф Фитрат (1886-1938) бўлди.

Фитратнинг санъат ҳақидаги қарашлари унинг адабиётшуносликка доир ишларининг таркибига сингиб кетган. Хусусан, олим «Санъатнинг маншаи (келиб чиқиши)» номли мақола эълон қилдики, бу ихчам тадқиқот билан Фитрат ўзининг санъат назариясига доир қарашларини умумлаштиргандай бўлди. Фитратнинг талқинича: «с а н ъ а т луғатда ҳунар демакдиркм, бир нарсани яхши ишлаб чиқаришдан иборат. Бир киши бир ишни ўзига касб қилиб олиб, шунга берилиб яхши ишлаб чиқарадурған бўлса, шу иш унинг санъати бўладур» («Адабиёт қоидалари», 3-бет). Фитрат тилшунос олим сифатида «санъат сўзининг луғавий маъносига эътибор тортишдан иш бошлаган бўлса ҳам, унинг моҳиятини англатишда «ишлаб чиқарилган маҳсулот»дан кескин фарқ қилувчи «гўзал санъат»нинг нима эканини жуда оддий усул билан тушунтириш йўлидан борган: «Бу маънодаги санъатдан (яъни, ҳунармандлик маъносидаги — Ҳ. Б.) тилакда бошқача бўлган санъатлар ҳам бор бўлиб, улар ўз яхшилиғи билан кишиларга маънавий таъсир этадиган санъат»ларга ўтади. «Олайлик, санъати танбур чалиш бўлган бир кишининг яхшилаб чалинган «Ироқ» куйи бу кишининг санъатидир. Бироқ яхшилаб чалинган «Ироқ» куйининг тилаги билан яхшилаб ясалган бир танбурнинг тилаги ўртасида каттакон айирма бордир. Бошқача айтганда, «Ироқ» куйининг яхшилиги билан танбурнинг яхшилиги бир эмасдир. Тобоқ, танбурнинг яхшиликлари буларнинг ишга яраганликларидир. «Ироқ» куйининг яхшилиғи эса, кишига маънавий таъсир этмак, унинг миясини тўлқунлантирмоқдир. Шунинг учун бунинг яхшилиғига яхшилиқ эмас, гўзаллик дейиладир. Бундай санъатларга эса, «гўзал санъатлар» дейиладир». Фитрат энди гўзаллик моҳиятини англатиш орқали санъатнинг тугал таърифини бермоқчи бўлади: «Тирик бир кишининг бир кўб тилаклари, истаклари, умидлари, эҳтиёжлари бўладир. Шуларга эришса севинадир, эришмаса қайғурадир... Ҳар ким ўзининг шодликли-қайғули туйғуларини бошқаларга билдирмак, уларни ҳам шу туйғулар билан туйғулантирмоқ истайдир».

Сўнгра Фитрат санъат асари яралишида иштирок этадиган материалларни, яъни қуролларни тилга олади. Унингча, айни ушбу санъатни ҳосил қилишда иштирок этадиган қурол ва воситалардан келиб чиққан ҳолдагина, санъатнинг турларини фарқлаш лозим бўлади: «Мана шундай юрак, фикр, туйғу тўлқунларини сўз, товуш, бўёқ, шакл, ҳарф, ҳаракат каби» материаллар ёрдами билан «жонлантира чиқариб, бошқаларда ҳам шу тўлқунни яратмоқ ҳунарига **гўзал санъатлар** дейдилар».

Санъатнинг турлари масаласида Фитрат юқорида эслатилгани каби, санъат асарининг яратилиши билан боғлиқ бўлган материаллар (тош, товуш, сўз ва ҳоказо) ҳамда восита-қуроллардан келиб чиққан ҳолда дастлаб унинг қадимги олти турини тасниф қилади: «гўзал санъатлар бошда: рақс, мусиқий, адабиёт, расм, ҳайкалчилик, меъморчилик каби олти буюк шўъбага ажралади». Санъатнинг бу турлари нисбатан қадимги турлари бўлиб, кейинроқ вужудга келган кино санъати, театр ва бошқа турлари мана шу ибтидоий ва бирламчи турлардан келиб чиқадиган ҳосила турлар экани ҳам англашилади. Шуниси диққатга сазоворки, Санъат назарияси ва эстетика фанининг XX асрда собиқ иттифоқ ҳудудида кенг тарқалишига бевосита хизмат қилган Ю. Борев, М. Бахтин, Г. Поспелов каби олимларнинг ишларида ҳам мана шу олти «асл тур» тилга олиниб, сўнгра бошқа турлар таснифига ўтилган. Фитрат ёзган эдики, ўз туйғуларини бошқаларга етказмоқ истаган киши, яъни санъаткор қандай қурол ва восита ҳамда материаллар билан иш кўришидан чиққан ҳолда санъат турларини тасниф қилиш лозим бўлади. «Улар бир-бирига яқинлашмоқ эътибори билан икки туркумга айриладир. Адабиёт, мусиқа, ўйун (танс) — бир туркум, расм, ҳайкал, меъморлик — бир туркум бўладир».

Фитратнинг «Санъатнинг маншаи (келиб чиқиши)» деб номланган мақоласида («Маориф ва ўқитғучи», 1927, 5-сон) бу қарашларнинг яна ҳам изчилроқ акс этганини кузатиш мумкин. «Санъатнинг маншаи деган бир масала маданият тарихининг муҳим бир нуқтаси бўлгани каби турли маслакли олимлар томонидан изоҳ этила келган ихтилофли бир баҳсдир» дейилиш баробарида санъатнинг асосий турларининг келиб чиқиши масаласига эътибор қаратган.

Фитрат мақолада, санъатнинг келиб чиқиши билан боғлиқ қадимги тотемистик қарашлардан тортиб, XX аср учун нисбатан янги ишонарли ғоя бўлиб кўринган Спенсер назариясигача таҳлил этиб, санъатнинг вужудга келиш масаласини шундай тушунтирган: «бу кунги илм дунёсида маълум бўлган намуналари бурунғи тош даврига, яъни инсонларнинг диний туйғуларидан узоқ яшаган замонларига оид экани собитдир. Шунинг учун буларнинг туғулишларини динга — маънавиятга эмас, моддий ҳаётга боғлаш мувофиқроқдир». Дарҳақиқат, санъатнинг вужудга келишини дин билан боғлаган ғоялар ўрта асрларда машҳур бўлиб, улар ҳақиқий санъат сифатида илоҳий туйғулар билан жилваланган санъат намуналарини инкишоф этганлар. Бу қарашда маълум маънода ҳақиқат бўлиши билан бирга, унинг вужудга келиш тарихини биргина диннинг туғилиши билан боғлаш айни мана шу даврга қадар мавжуд бўлган санъат асарларини инкор қилишга олиб келадики, шунинг учун ҳам Фитрат санъатнинг «маншаи» масаласини, қадимги тош асрга, эҳтимол ундан ҳам бурунроқ даврларга боғлашининг сабаби маълум бўлади. «Санъат инсонлик тарихида жуда эскидир. Маълумдирки, тарихдан бурунғи (қабила ат-тарих) замонларининг энг биринчи даври йўнитма тош давридир». Айни мана шу даврда мағора (ғор)ларда тошга ўйилган суратларга асосланиб, расм санъатининг қадимги эканига шоҳид топган бўлса, «мана шу йўлда «рақс, мусиқий, адабиёт, ҳайкалчилик ва меъморлик санъатларининг вужудга келишини ҳам диний туйғулар туғилгунга қадар пайдо бўлган моддий турмуш унсурлари билан боғлаб тушунтирган. Айниқса, машҳур инглиз файласуфи Спенсернинг меъморлик санъати «диний туйғулар билан биргаликда туғилган» бўлиб, у асосан ибодатхоналар қуриш иши билан такомиллашган қабилидаги қарашларини кескин рад этган. Фитратнинг бу қарашлари зоҳиран моддийюн фалсафасига, яъни материализмга мос келса ҳам, бу қарашлар асосида Бедил асарлари орқали англаганимиз ваҳдати вужуд фалсафасининг изларини ҳам, «Фарҳоду Ширин» достони тўғрисида» мақоласи («Аланга», 1930, 1,2-сон)да кўрсатилганидек, қадимги Бесутун тоғларига чизилган сурат ва барельефлар тасвири орқали изоҳлаб берилган турк асотирларининг тамалини ҳам пайқаш мумкин. Фақат биргина мақола ҳажмида баён қилинган назарий фикрлар, умумлашма тарзида айтилган бўлиб, олимнинг адабиётшунослик, тарих, фалсафа ва мусиқага доир асарлари таркибида унинг санъат назариясига доир мулоҳазалари тарқоқ ҳолда акс этганини тасаввур этиб, уларни «йиғиб» талқин қилишга тўғри келади.

Бироқ юқорида баён қилинган мулоҳазаларнинг ўзиёқ, Фитрат санъат назарияси хусусида, айниқса, унинг моҳияти, турлари ва келиб чиқиши масалаларида ўзига хос қараш соҳиби бўлганини таъкидлаш учун етарли. Мана шу етарли манба ва маъхазлар асосида иш кўрганимизда Фитрат санъат борасидаги қарашлари билан ўз замондошларидан қанчалар илгарилаб кетганини ҳам илғашимиз қийин эмас. Ҳозирги кунда барча фанларнинг асоси деб талқин қилганимиз марксча-ленинча фалсафа паришон ҳолга келиб, санъатшунослик борасида ҳам янгича қарашларга муҳтож бўлганимиз бир пайтда улуғ олим ва файласуф Абдурауф Фитратнинг бундан етмиш йил бурун айтилган мулоҳазаларига таянишимиз ва улар воситасида ушбу фан соҳасининг истиқболларини чамалашга интилишимиз, менимча, кўзланган мақсадга олиб келиши мумкин.

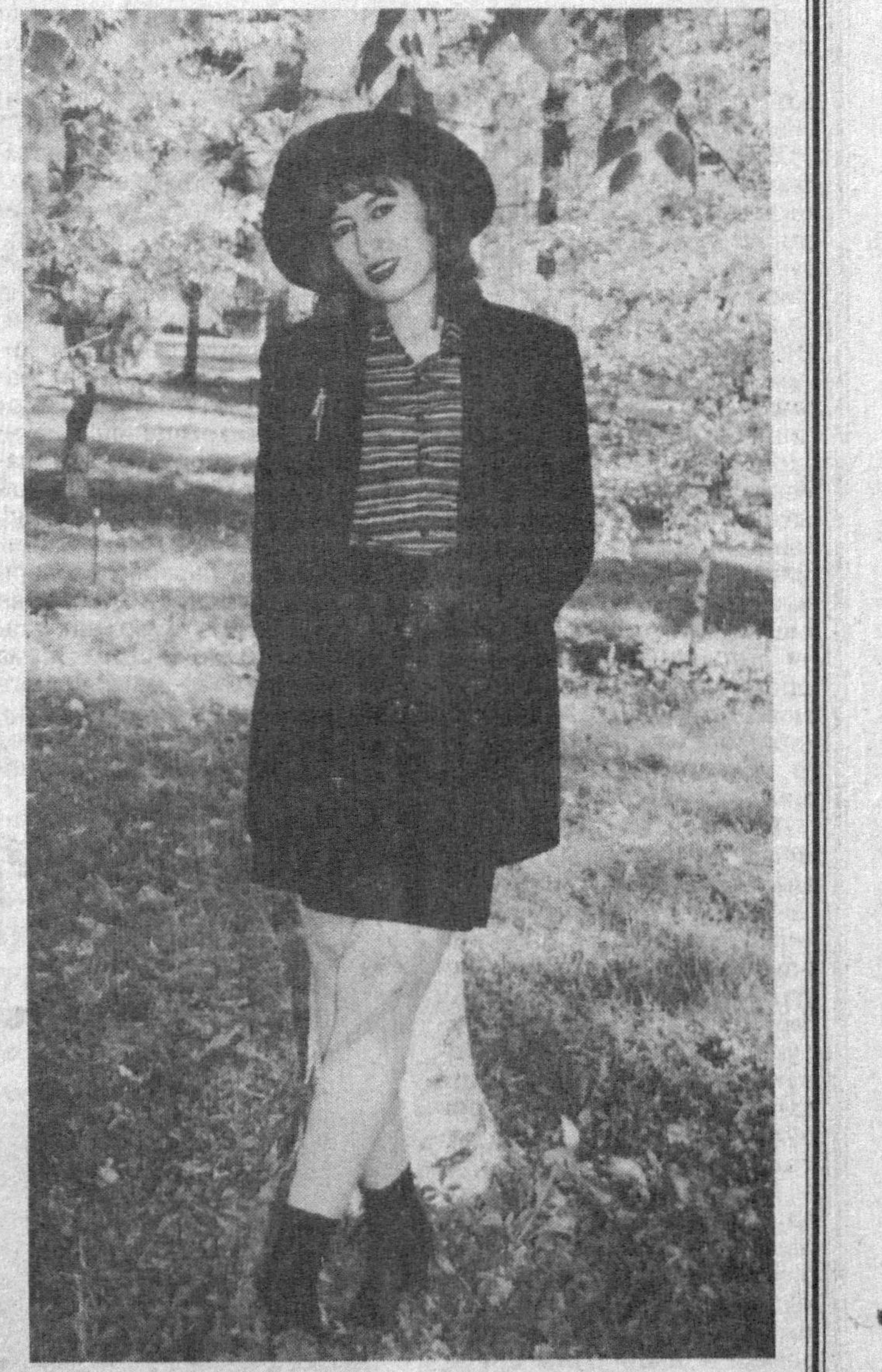

БУ ФАСЛ КУЗ ЭМАС —
БОҒДА БАҲОРНИ
ДАРАХТГА СУЯНИБ КУТАЁТГАН ҚИЗ...

Учрашув

ҚЎШ ҚАНОТЛИ МУҲАББАТ

Машҳур инсонларнинг, айниқса, санъат аҳлининг ҳар бир қадами, хатти-ҳаракати эл назарида бўлади. Агар эр-хотин санъаткор бўлса, бу масъулият икки карра ортади. Шу маънода Гулчеҳра ва Лутфулла Саъдуллаевлар оиласи кўпчилик қатори мени ҳам анчадан буён қизиқтириб келади. Мана бугун орзуим амалга ошиб, улар хонадонига йўл олдим. Хонадоннинг эшик олди деворидаги театр рамзи солинган сурат бу ерда санъатга алоқадор инсонлар яшашини кўрсатиб турибди. Суҳбатимиз ниҳоятда енгил ва дилкаш кечди.

— **Санъаткорнинг тупроғи енгил дейишади. Сизлар ҳақингизда ҳам ўзингизга ёқмаган миш-мишлар бўлганми?**

— Миш-мишлар қурсин, — деди Гулчеҳра опа, — «Ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич», деган гап бор. Биз оилада ва саҳнада биргамиз. Ўзимизни қаерда қандай тутмайлик, оилада бу киши бошлиқ, мен аёллик вазифасидаман.

— **Лутфулла ака, ҳам оилада бирга бўлиш, ҳам саҳнада бирга рол ўйнаш зерикарли эмасми?**

— Биласизми, Гулчеҳрахон билан ҳеч қачон зерикмаганман. Зериктирмаган. Ўйлайманки, у ҳам шундай.

Гулчеҳра опа тасдиқ ишорасини билдирдилар.

— **Гулчеҳра опа, санъаткор бўлиш учун инсонда туғма талант бўлиши шартми?**

— Мен ёшлигимда шифокор бўлишни орзу қилардим. Адабиётларни жуда кўп ўқирдим. Бувимлар ҳам кўп эртаклар ўқиб берардилар. Санъаткор бўлишимга асосан бувим меҳр уйғотганлар, десам ҳам бўлади. Санъаткор бўлиш учун инсон ўша образни яратишдан олдин ўзини унинг ўрнига қўя билиши зарур. Санъаткор адабий қаҳрамон дардини, азобларини чин дилдан ҳис этмас экан, томошабин қалбидан жой ололмайди.

— **Машҳурлик ҳақида фикрингиз қандай?**

— Ҳеч қачон машҳурликка интилмаганман. Лекин ўз ишимни сидқидилдан бажаришга ҳаракат қиламан. Бахтсиз Зайнабни ўйнадимми, ўша Зайнаб менман. Тоғай Муроднинг «От кишнаган оқшом» асаридаги бахтсиз бефарзанд аёл ҳам менман. Умуман, томошабинни алдаб бўлмайди. Минг бор машҳурликка интилинг, ўзингизда бўлмаса, қийин. Томошабиннинг ўзи танлайди ва одилона баҳо беради. Мен учун ҳаётимда муҳими — оилам. Оиламга гард юқмасин дейман. Авлодимда санъаткорлар бўлмаган. Оддийгина аёл — Қумри опанинг қизиман. Ўзим ҳам оддийлик ва камтарликни хуш кўраман.

— **Ҳар доим Лутфулла ака билан бирга рол ўйнайсизлар. Айтинг-чи, рашк туфайли уришиб қолган пайтларингиз бўлганми?**

— Албатта, ёшликда ҳамма нарса бўлади. Биласизми, «Тоҳир ва Зуҳра»да Лутфулла акам Тоҳирни ўйнашлари керак эди. Зуҳрани эса бошқа актриса. Премерадан кейин бирга кетишга келишгандик. Уларни томоша қилиб ўтириб бирдан кетиб қолганман. Кечаси 12да уйга кириб борганман, асабий ҳолда. Бу рашкдан бўлса керак.

— **Лутфулла ака, сиз-чи?**

— Рашк ҳам севгидан бир нишона.

— **Лутфулла ака, сизга Гулчеҳра опанинг ёқмайдиган хусусияти ҳам борми?**

— Биласизми, менга ўта куюнчаклиги, ҳамма нарсага сиқилаверишлари, умуман, ёқмайди.

— **Гулчеҳра опа, сизга-чи?**

— Ҳамма хислатлари ёқади. Куйди-пишди, меҳрибон. Ҳақиқий ота, жонкуяр инсон. Ҳатто бемор онамга ҳам ўз меҳрларини дариғ тутмай жон куйдиришлари, чин дилдан мурувват қилишлари, э, санасам жуда кўп...

— **Ҳаётингиздаги ёдда қолган воқеалар...**

Бу саволга биринчи бўлиб Лутфулла ака жавоб бердилар:

— Бир кун Самарқанд, Навоий, Бухорога гастролга борганимизда бизни танистиришди. «Мана, Лутфулла ва Гулчеҳра Саъдуллаевалар ҳам келишган. Гулчеҳра опам ажойиб актриса, Хайрулло акамсиз бир дақиқа ҳам яшай олмайдилар», дейишса бўладими. Бўлди кулги, бўлди кулги... Ўша ерда Хайрулло Мамасолиев деган мухбир укамиз билан бирга эдик. Унга қараб, «Қалай, Лутфулло Мамасолиев», десам «Раҳмат, Хайрулло ака», деб жавоб қайтарганида, ёнимиздагилар қандай кулганини кўрганингизда эди.

Гулчеҳра опа: — Биласизми, мен учун унутилмас дамлар кенжа қизим Муқаддас дунёга келганида бўлган. Тўғриси, бир ўлиб тирилганман. Операция вақтида бутун шаҳарда чироқ ўчган. Кўзимни очсам, қўлларида шам билан ҳиндистонликларга ўхшаш одамлар бошимда туришибди. Қўрқиб кетганман. Энди ўлибману жаннатга тушибман, мени қўлларида шам билан фаришталар кутиб олишяпти деб ўйлаганман. Гуля Каримова, Муборак Ҳуснидинова каби шифокорлардан бир умр миннатдорман.

— **Фарзандларингиз сизларнинг йўлингиздан боришмабди. Ўзлари хоҳлашмадими ёки сизлар рухсат бермадингизми?**

— Ўғлим Сарваржон ички ишлар хизматида. Қизимиз Гулнорахон ҳозирча уйда бола тарбияси билан машғул, кичик қизим Муқаддасхон мактабда ўқийди. Уларнинг ўзлари санъатга қизиқишмади. Куёвим Фатхулла эса Лутфулла акамларнинг шогирдлари. Ҳозир кичик қизим Муқаддас ва невараларим Абдураҳим, Маликалар кичик-кичик эпизодларда қатнашадилар, — дедилар Лутфулла ака. — Ажаб эмас, улар санъат йўлидан боришса... Яна билмадим. Умрлари узун бўлсин.

— **Ҳозирги ёшларга тилакларингиз.**

Гулчеҳра опа:

— Барака топишсин, билимли ёшларимиз кўп. Лекин бир нарсага ачинаман. Мана, четга чиқиб ўқиб келаётган ёшларимиз Ўзбекистон номидан, ўзбек бўлиб боришади. Ҳар бир миллатнинг қиёфасини белгилайдиган омиллардан бири миллий кийимлардир. Шунинг учун, ҳеч бўлмаса, машҳур атласимизни, дўппиларимизни чет юртларда кўз-кўз қилсалар ярашмайдими? Албатта, ярашади. Бунга биз ота-оналар ҳам эътибор қилсак ёмон бўлмайди. Чет эл кинолари ўрнига, ўзимизнинг театрларга кўпроқ киришса, кони фойда деб ўйлайман. Тилагим, ёшларимиз ўзлигини унутмасинлар, айниқса, оилалари мустаҳкам бўлишини истардим.

— **Орзуларингиз ҳақида...**

Лутфулла ака:

— Инсонларда меҳр-оқибат кучайса, ёмонлик бўлмаса, юрт тинч бўлса, виждон соф бўлса, орзулар қанот қоқиб, ижод ҳам баркамол бўлади. Асосийси, халқимиз омон бўлса, оиламиз, ватан тинч бўлса, соғлиқ бўлса, ҳамма орзулар амалга ошаверади.

Гулчеҳра опа:

— «От кишнаган оқшомда» номли спектаклимизда асар қаҳрамони Зиёдулла калнинг шундай сўзлари бор: «Умид қил, момоси, умид қил. Умид билан яшаган одам ҳеч қачон хор бўлмайди». Жуда тўғри гаплар. Ахир, бу дунёни ҳам «умидли дунё» дейдилар-ку. Санъаткор ҳам ҳамма қатори яшайди. Улар ҳам йиғлайди, кулади, умуман, инсон учун берилган барча неъматлардан баҳраманд бўлади. Шундай бўлса-да, томошабин кўзига беармондек кўринаверади. Мана, 30 йил Лутфулла акамлар билан биргамиз. Бизда ишонч ва севги-вафо ҳаётимизнинг асосий безаги. «Шукур қилсанг менга, етказаман сенга», деб бекорга айтилмаган-да. Оллоҳга ишонаман. Юрт тинч бўлсин.

— **Мазмунли суҳбатингиз учун сизларга ҳам катта раҳмат. Ижодингиз бунданда гуллаб-яшнасин. Халқ назаридан қолманглар. Санъатнинг икки юлдузи бўлиб порлашдан тўхтаманглар.**

Дилфуза ЖЎРАЕВА
суҳбатлашди

УЛУҒЛАРНИ УЛУҒЛАБ...

Ҳамкасбимиз

«Икки дўст достони» номли китобим нашрга тайёрланаётган эди. Икки халқнинг икки улуғ фарзанди — Ғафур Ғулом ва Собит Муқоновларнинг эллар кўриб ҳавас қилса арзийдиган дўстлиги ҳақида ҳикоя қилувчи бу асар чоп қилиш учун босмахонага топширилаётганда мазкур буюкларнинг суратлари зарур бўлиб қолди. Шу аснода китобга сурат чиздириш (чизиш)нинг нақадар машаққатли иш эканини ўз тажрибамда синаб кўрдим. Суратларни тезда (2 кунда) чизиб берувчи бир рассом топилмай, ниҳоятда қийналдим.

— Э, ўзимизнинг Маҳмуд ака бор-ку! — деб қолди «Гулистон» журналининг рассоми Раҳимахон. — У киши бунақа ишларни бирпасда қотириб ташлайдилар! «Қишлоқ ҳаёти»да ишлайдиган Маҳмуд Жўраевчи...

Маҳмуд ака билан танишувим шу тахлит бошланди.

Расм ҳам дарров битақолди, нашриётга ўз муддатида топшириб ҳам юбордик — бари Маҳмуд аканинг маҳорати туфайли амалга ошди.

Маҳмуд ака Жўраев фақат моҳир рассом бўлибгина қолмай, улуғларни ҳамиша улуғлаб келаётган диёнатли киши ҳам экан.

— Ҳеч эсимдан чиқмайди, — деб ҳикоя қилади у киши. — Олтмишинчи йиллар бошимиди, у пайтлар машина дегани саноқли одамлардагина бор. Шундай, кўча юзида кетаётсам, бир машина тўхтади-да, ичидан Ғафур ака тушди. «Қаёққа боряпсан?», — деди. «Нашриётга, Навоий-30»га, — дедим. «Мин машинага», — деб эшикни очди. Ғафур Ғулом дегани у пайтлар улкан шоир, яганалардан эди, мен ким — ҳеч ким танимайдиган ёш бир рассом бўлсам...

Маҳмуд Жўраев мана шу ўтган ўттиз-ўттиз беш йил ичида оддий бир рассомдан эл ардоқлаган катта мусаввир даражасига ўсиб чиқди. Унинг шу йиллар ичида чизган суратлари... Эҳ-ҳе. санаб саноғига етиш қийин. Яна бир устунлиги — Маҳмуд ака суратларни жуда тез чизади — у бир одамга қараб ўтириб, бирбир ярим соат ичида портретингизни тайёр қилиб қўлингизга беради. Унинг шу йиллар ичида қилган энг хайрли иши шу бўлдики, ўн минглаб ватандошларимиз портретларини чизиб, суратларни мамлакатимиз газета-журналларида эълон қилди! Сиз бир эринмай «Қишлоқ ҳаёти» (аввалги «Қишлоқ ҳақиқати») газетасининг йигирма йиллик тахламларини кўздан кечиринг — Маҳмуд ака чизган суратлар йўқ сонни топа олармикансиз?...

Маҳмуд аканинг кейинги йиллар мобайнида яратган тарихий шахслар портретларини кузатиш ҳам ниҳоятда мароқли. Мана, «Соҳибқирон бинокор ва меъморлар орасида» деб номланган сурат (1996). Унда ҳукмдор бир неча муҳандис-мутахассислар билан янги қурилаётган бино тарҳини томоша қилаётгани тасвирланган. Сурат ниҳоятда содда, ишонарли, битта зарб, битта шаҳд билан тасвирга тушган. Соҳибқироннинг жуфтланган қўллари меъморлар ижоди олдида таъзимга шайланаётган одамнинг ҳаракатини эслатади.

Ёки яна тарихий мавзудаги суратларнинг бири — «Пиру устоз Саид Барака ёш Амир Темурни дуо қилмоқда» (1995). Асар томошабинни тафаккурга ундайди, узоқ вақт хаёлидан чиқмайди. Бу асар авлиё бобомиз сиймосини тасвирий санъатга олиб киришга биринчи уриниш. Шунинг ўзиёқ суратнинг эстетик-тарихий аҳамиятини ошириб юборган. Қолаверса, Амир Темурнинг беқиёс фотиҳ, улуғ салоҳиятли ҳарбу зарб даҳоси эканлиги — илоҳий инъом, деб ишонч ҳосил қиласиз.

«Ғазал ва куй» (1996) деб номланган ғоятда дилрабо, нафис тасвирли асарда ғазалга куй басталаб ўтирган ҳазрати Навоий сурати чизилган. Ҳазратнинг айни ҳолати жуда таъсирли — шоир куй шавқидан лаззатланиб, янги бир тарона нақш этмоқдалар. Эҳтимол, Ҳазратнинг бармоқлари остидан ҳозир «Чўли Ироқ» ҳаволаниш учун тайёрланаётгандир, эҳтимол, айни шу дамларда буюк «Муножот» оҳанглари дунёга келаётгандир. Зеро, биз бугунгача бастакорини Навоий деб тахмин қилган куйлар, сеҳрли наволар озмунчами!

Умуман, Маҳмуд ака чизган тарихий-лирик мавзудаги тасвирлар, миниатюралар киши руҳининг очилиши, кайфиятининг кўтарилиши, диднинг шаклланиши учун яхшигина бир завқиёб сабоқ вазифасини ўтай олади. Дарвоқе, тарихий миниатюра, бу нафис санъатни уддалаб чизиш ҳозир саноқлигина мусаввирлар қўлидан кела олиши ҳақида ҳам алоҳида гапириш керак, шекилли. Сўнгги пайтларда Маҳмуд Жўраев бу жанрда бир қанча ажойиб асарлар яратди. Тўғрироғи, у шу асарлари билан унутилаёзган гўзал миниатюра жанрининг қайта шаклланишига, янгидан нафас ола бошлашига ҳисса қўшди.

Кейинги йилларда Маҳмуд аканинг ижодига янги бир қиймат, янгича аҳамият бахш этган суратлар, булар шубҳасиз, бевақт хазон бўлиб кетганлар — қатағон қурбонлари, ўзбек адабиёти ва маданиятининг юлдузлари, марҳум зиёлиларимизнинг туркум тасвирларидир.

Мақоламиз бошида бу рассомни «улуғларни улуғлаган» деб таърифлаган эдик. Яхшиси, Маҳмуд Жўраев кимлигини ҳамкасб дўстларидан, таниган-билган одамлардан сўранг, нима дер эканлар?...

Музаффар АҲМАД

Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар Республика маркази жамоаси, Ўзбекистон Бадиий академияси Ижодкорлар уюшмаси аъзоси Жалолиддин Миртожиевга волидаи муҳтарамалари
ОЙДИН аянинг
вафотлари муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Хайриддин Султоновга укаси
Зафариддин СУЛТОНОВнинг
бевақт вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

Ўзбекистон Бадиий академияси жамоаси таниқли ҳайкалтарош Жалолиддин Турсунович Миртожиевга онаси
Ойдин МИРТОЖИЕВАнинг
вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги А. Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институтининг доценти, санъатшунослик фанлари номзоди
Садир ВОҲИДОВнинг
вафот этганлигини чуқур қайғу билан билдириб, марҳумнинг оила аъзоларига таъзия изҳор этади.

ЭЛГА ХИЗМАТ

Қутлаймиз!

Республикамизда маданият ва санъатнинг ривожланишига салмоқли улуш қўшган олим Абдували Эгамбердиев 1963 йилдан буён Ҳ. Ҳ. Ниёзий номидаги Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида ҳалол ва самарали меҳнат қилиб, ҳозирда «Тасвирий санъат» бўлими мудири вазифасини бажариб келмоқда.

А. Эгамбердиев ўзбек санъатининг ўтмиши, ҳозирги аҳволи ва кейинги тараққиёти ҳақида фикр юритаётган жонкуяр санъатшуносдир. У институтдаги 35 йиллик илмий фаолияти давомида республикамиз рўзномаларида 80 дан ортиқ мақолалар эълон қилган. Шунингдек, 1969 ва 1994 йилларида Ғафур Ғулом номидаги нашриётда 2та монографияси, 6 та албомкаталог, Адабиёт ва санъат 3 томлик энциклопедик нашрда 90га яқин мақолалар муаллифи. Ўзбекистон энциклопедияси 14 томлик нашрида 80га яқин мақолалари чоп этилган. Ўзбекистон тасвирий ва амалий санъатига доир **«Ўзбекистон ранг-тасвир жанри»** каби бешдан ортиқ китоблари ҳамда кўпгина илмий-оммабоп, методик асарлари Ўзбекистон тасвирий ва амалий санъатининг ўзига хос сирларини очиб беришга бағишланган. Шу яқин орада тайёрланган ўндан ортиқ чоп этилиши лозим бўлган ишлари ҳам мавжуд.

А. Эгамбердиев турли кўргазмалар муҳокамасида ўзининг маърузалари билан рассомлар орасида обрў-эътибор қозонди. Ўндан ортиқ чет давлатларда бўлиши ҳам санъаткорнинг фикрлаш ва маданий савиясини кенгайтирди. Орттирилган билим, тажрибалари эса униб-ўсиб келаётган Ўзбекистон санъатсевар ёшлари изланишларида ўз ифодасини топмоқда.

Шу кунларда докторлик диссертациясини ҳимоя қилиш арафасида бўлган санъатимиз фидойиси Абдували Эгамбердиевни ҳамкасблари, барча дўстлари ва шогирдлари қатори биз ҳам муборак 60 ёши билан қутлаб, сиҳат-саломатлик, илмий-ижодий ишларида муваффақиятлар тилаб қоламиз.

Ойсоат ХУДОЁРОВА,
педагогика фанлари номзоди

Сафарнома

Нилнинг туҳфаси

ёки қитъалар туташган жойда...

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Неча минг йилликлардан бери Миср эҳромларини қўриқлаб келаётган Сфинксни шу ном билан атаган Геродот бу қадим диёрни «Нилнинг туҳфаси» деган экан.

Бу туҳфа мамлакатга сафарим олдидан Миср тарихига оид китобларни қайтадан ўқиб чиқдим. «Қадимги дунё тарихи» дарслигининг Миср фиръавнлари даврига доир қисмини, бир неча бадиий китобларни, жумладан, Рамзес, Тутмос, Хеопс, Туттанхамон, Клеопатрага бағишланган янги асарларни варақладим. Мафтункор ва маккор Клеопатра жамолига маҳлиё бўлиб, ўз эътиқодидан қайтган Гармахис қилмишидан ачиндим. Миллат танг ҳолатда қолгандагина ишлатиш мумкин бўлган бойликни талончилар Рамзеснинг юрак бўшлиғидан суғуриб олишаётганда, бу бойлик соҳибининг улуғ васияти рўёбга чиқмаганидан афсусландим.

Бир китобда Миср тарихини чуқур ўрганган тарихчи олимнинг фикри диққатимни ўзига тортди: **«Биз ўз ҳаётимизнинг қайси соҳасини олмайлик, унинг тарихини ўрганиш, тадқиқ этиш бизни охир-оқибатда Оврупо давлатчилиги ва Оврупо санъатининг, диний ҳаёт ва турмушнинг отаси бўлмиш Мисрга олиб келади...»**

Бу, айтиш мумкинки, жуда катта эътироф. Мисрнинг олти минг йиллик буюк тарихи, жаҳон цивилизацияси, хусусан, маданий тараққиётига қўшган ҳиссаси шундай дейишга асос бўла олади. Бу кўҳна ва сирли замин тарихи, қоришиқ кечмиши тўғрисида ёзилган китоблар, тадқиқотлар, изланишларнинг сон-саноғи йўқ. Албатта, бу китоблардан тарихий ҳақиқат, тарихий шахсларнинг конкрет ҳаёти, курашлари, эътиқодлари, яхши-ёмон ишлари тафсилотлари билан бирга, бадиий-хаёлий тафаккур маҳсуллари ҳам кенг ўрин олган. Жумладан, қадимги Миср ҳукмдорларига тегишли бойликларнинг тақдири, фиръавнларнинг қарғиши билан боғлиқ тафсилотлар, тахминлар худди бу воқеа-ҳодисалар куни кеча кўз ўнгимизда содир бўлгандек қилиб тасвирланган китоблар жуда мўл. Хусусан, Искандар Зулқарнайннинг дафн этилган жойи, унинг беҳисоб бойлигига эътибор кучли. Кўп муаллифлар бу бойликларни Клеопатра VII ўзлаштирганлигини айтишади.

Фаразлар, тахминлар ўз йўлига. Аммо шуниси аниқки, Миср ҳукмдорларининг битмас-туганмас бойликлари, она-Нил бўйида истиқомат қилаётган бу қадим халқнинг олти минг йиллик тарихига оид осори-атиқалар аввало бошқа бир ҳукмдорлар томонидан, кейинчалик эса ўғрилар, босқинчилар, талончилар томонидан бир эмас, бир неча марта эмас — сон-саноқсиз марта, бир ой, бир йил ичида эмас — неча минг йилликлар давомида муттасил талаб, ўмариб келинган. Оврупонинг, Американинг қайси бир музейига кирманг, қадимги Миср маданиятига бевосита дахлдор экспонатларни кўрасиз. Биргина Париждаги Лувр саройида фиръавнлар даврига хос осори-атиқалар бу улкан томошагоҳнинг неча ўнлаб муҳташам залларини безаб турибди. Мен уларни беадоқ бир ҳайрат билан томоша қилганимда, хаёлимдан «Фотиҳ Наполеон Мисрдан шунча нарсани бу ерга олиб келган бўлса, Нил соҳилларида яна нима қолдийкин», деган сўзлар ўтган эди...

Миср тўғрисида сал бошқачароқ оҳангларда ёзилган китобларга ҳам кўзим тушди. Гап шундаки, собиқ қизил империя даврида фақат бизнинг — қадим Туркистон халқлари тарихигина сохталаштирилмаган экан, айни пайтда, биздан анча узоқда жойлашган мамлакатларнинг тарихини, уларда кечаётган воқеа-ҳодисалар моҳиятини ёритишда ҳам «қизилчилик»ка йўл қўйилган экан.

Ёдингизда бўлса, мустақиллик арафасида «марказий» газеталар «Ўзбекистонда масжидлар кўпайиб бормоқда, Ислом қайта қулоч ёзмоқда, одамлар тўда-тўда бўлиб намоз ўқимоқдалар, диний расм-русмларга кенг йўл берилмоқда...» деган сўзларни ваҳима билан, қора бўёқларда ёзган эдилар. Миср тўғрисидаги китоблардан бирида, келинг, муаллифини айтиб ўтирмайлик, мана бундай сатрларни ўқидим: «Менинг ўйлашимча, XX аср адоғида ҳамон ўз-ўзи билан қолаётган Миср ўз бошидан араблашган ва исломлашганидан кейинги энг мураккаб даврини кечирмоқда... Мисрда одам тирбанд, янада тирбанд бўлади. Йилнинг ҳар саккиз ойи ичида мамлакатнинг эллик миллион аҳолиси (мазкур китоб Москвада 1989 йили нашр этилган) бир миллионга кўпаяди... 1971 йилга қадар мамлакат конституциясига мувофиқ шариат — қонунчилик манбааларидан бири ҳисоблар эди. Энди эса «Ислом — давлат дини, араб тили — расмий тил, исломий ҳукм принциплари эса қонунчиликнинг асосий манбааси ҳисобланади... 1985 йилнинг баҳоридан бошлаб «Эжипт эйр» миллий авиакомпанияси фундаменталистларнинг талабларига биноан йўловчиларга алкоголли ичимликлар таклиф этишни тўхтатди... Парламентдаги ҳукмрон партия аъзолари ўз маърузаларида Қуръон ва Ҳадисга тез-тез мурожаат этадиган бўлиб қолишди... Жума кунлари одамлар масжидларга сиғмай, кўчаларда ҳам юзларини Макка томонга буриб намоз ўқийдилар... Кўчаларда, корхоналарда ва ҳатто университетларда узун кўйлак кийиб олган, фақат юзлари очиқ, бошларига рўмол ўраган аёлларни кўплаб учратиш мумкин. Давлат телевидениеси намоз ўқилаётганини, уламоларнинг амру маърўфларини тез-тез кўрсатадиган бўлиб қолди. Мактабларда илоҳиёт дарсларига кўп эътибор берилмоқда...»

Муаллифнинг бу сўзларини батафсил келтираётганимнинг боиси шуки, бу сатрлар Мисрдаги реал ҳаётни реал тасвирлаш учун эмас, аксинча, оврупалик ўқувчида қандайдир ҳадик уйғотиш, Ғарбга нисбатан Ислом хавфи мавжудлигини исботлаш учун ёзилган...

Сафар арафасида ўқиган китобларимдан олган таассуротларим шундай эди. Иккинчи томондан, бу мамлакатнинг Ўзбекистондаги элчихонаси фаолияти, хусусан, элчихонанинг Матбуот шўъбаси олиб бораётган кенг кўламли маърифий ишлардан яхши хабардор эдим. Шўъбага дастлаб раҳбарлик қилган Магди ад-Дайф, эндиликда эса Раъфат Ас-Сабъа жаноблари икки мамлакат халқлари, хусусан, зиёлилари ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш ишига муносиб ҳисса қўшиб келмоқдалар. Шўъба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти янгиликларидан хабардор қилиб турибди. Телевидение ходимлари, ахборот агентликлари бирбирлари билан яхши алоқа боғлаганлар. Матбуот шўъбаси томонидан тақдим этилган кўплаб бадиий филмлар, «Муҳаммадун Расулуллоҳ» кўп қисмли теленовелла томошабинларда катта таассурот қолдирди, эътиқодимизни янада мустаҳкамлади. «Виждон» филми Мисрда аёлларга муносабат нечоғли юксак эканлигини кўрсатди. Таҳририятимизга келган мактублардан бирида ёш ўқувчи қиз «Ушбу филмни кўриб менинг ҳам Ҳикма хонимнинг мактабида ўқигим келиб кетди», деб ёзган эди...

Хуллас, саёҳат арафасидаги тасаввурларим бир йўналишда эмасди. Минг бор эшитгандан кўра бир бор кўрган афзал деганларидай...

* * *

Сафарда дастлабки тасаввур ўзга бир мамлакат тупроғига оҳиста қўнаётган самолёт иллюминаторида туғилади. «Турк ҳаво йўллари»нинг улкан учоғи Истанбулдан парвоз қилиб, роса икки соатдан кейин Қоҳира аэропортига қўнаётганида мени, очиғи, ҳиссиз бир туйғу қамраб олди. Чор-атроф беаёв қумлик. Жазирама офтобда янада жизғанаги чиқиб кетган яйдоқ қум барханлари, бетўхтов илдамлаётган вақтнинг шафқатсиз синовларидан жуда чарчаган, қақраб-қақшаб кетган уюм-уюм қум. Бирданига шу қумлик бағридан юлиб олиниб ўзлаштирилган бир парча ер, иморатлар, аҳён-аҳёнда битта-яримта дарахт кўзга ташланади. Яна қумлик, яна ўша қизғиш қум. Яна иморатлар. Худди минг-минг гугурт қутилар ёнма-ён териб ташлангандай, бир-бирига жуда яқин қилиб қурилган жонли-жонсиз уйлар. Хаёлингиздан кечади — бу уйлар орасида ҳеч бўлмаса ўтиш йўлаклари борми ё ҳаммаси шамол учириб кетадигандай бир-бирига суянтириб қуриб ташланганми?

Аэропорт биносидан чиқиб, шаҳар томон илк қадам қўйишингиз биланоқ, китобий тасаввурингиз чок-чокидан сўкилади. Ўртадаги сирли парда кўтарилиб, ҳиссиз барханлар салтанатидан мафтункор, гуриллаб ётган бедор мамлакат марказига келиб қолганингизни сезасиз.

Қоҳирада 16 миллион киши истиқомат қилар экан. Бунга яна келиб-кетувчиларни қўшинг. Шунча одам кўчага чиқади. Шунча кишига яраша транспорт воситалари. Шунча одам чор тарафга қараб ҳаракат қилади, хизматига, ўқув юртига, савдо дўконларига ошиқади. Мен дастлаб эътибор берган нарса — бу Қоҳира кўприклари бўлди. Шаҳар марказидаги асосий йўлларнинг деярли ҳаммаси устига... яна йўл қурилган. Йўқ, йўлни кесиб ўтувчи кўприклар эмас, шу йўл билан бирга, бир йўналишда давом этувчи иккинчи қават йўл-кўприкларни айтаяпман. Улар бора-бора икки-учга бўлиниб кетади, йўлларни, чорраҳаларни бирлаштиради, яна бўлиниб, биринчи қаватдаги йўллар мисол яна ўз йўлларида давом этади. Шунда ҳам одам тирбанд, машиналарнинг сон-саноғи йўқ. Бу ерда бойваччаларнинг кўзни қамаштирувчи лимузинларидан тортиб, кўча тасодифларида бир-бирига урилавериб пачоғи чиқиб кетган, чандиқли машиналарни ҳам кўриш мумкин.

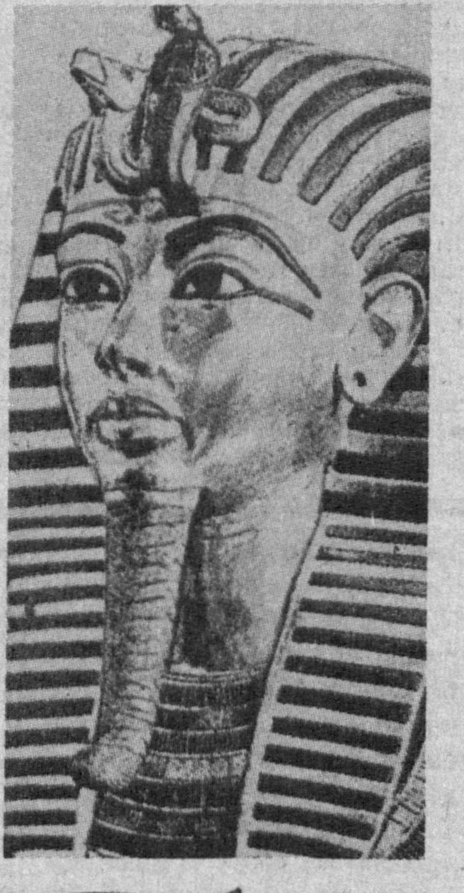

Одамлар турфа хил. Кийимлар турфа, тиллар турфа. Ҳамма ўз иши, ўз хаёли, турмуш ташвишлари билан банд. Биров-бировга халақит бермайди. Бир томон Африқо, бир томон Оврупо, яна бир томон Осиё. Бу ерда шу уч буюк қитъага хос маданият ва тараққиёт аломатларини кўриш мумкин. Кўрганда ҳам бу маданиятлар нуфуз талашиб қувламачоқ ўйнаётганини эмас, биргалашиб, бир миллат, бир мамлакат тараққиётига хизмат қилаётганини кўрасиз. Инсон муштарак мақсадлар йўлида ҳар қандай шароитда ҳам бирлаша олиши мумкинлигига амин бўласиз. Одамлар билан мулоқотлар чоғи мен ва ҳамроҳларим шунга амин бўлдикки, оддий мисрликлар ўз мамлакатлари тарихининг ҳамма босқичлари билан бирдай фахрланишар экан.

Сафаримизнинг расмий қисми МДҲ давлатлари билан ҳамкорлик жамғармаси Бош котиби Ашраф Заъзаъ жаноблари билан учрашувдан бошланди. Бу жамғарма СССР тарқаб кетганидан кейин ташкил топган. Ҳозирга қадар жамғарма томонидан ташкил этилган турли семинарларда собиқ иттифоқ ҳудудида ташкил топган мустақил мамлакатлардан 3100 киши, шу жумладан, Ўзбекистондан 200 киши Мисрга таклиф этилиб, мамлакат ҳаёти билан яқиндан танишганлар. Ўзбекистонлик оммавий ахборот воситалари ходимлари мисрлик ҳамкасблари билан яқин алоқалар ўрнатиб, ҳар икки мамлакат халқларини зарур ахборотлар билан таъминлаб туриш ҳамкорлигини аста-секин йўлга қўймоқдалар.

Миср Ташқи ишлар вазирининг маданият ишлари бўйича ёрдамчиси, элчи Наглаа ал-Ҳусайний хоним билан суҳбатимиз самимий ва қизиқарли кечди. Ҳар бир мамлакат, ҳар бир миллат тараққиётининг реал даражаси шу мамлакат, шу жамиятнинг аёлларга нисбатан муносабати билан ҳам белгиланади. Биз суҳбатдошимизга мамлакатимизда кечаётган қизиқарли жараёнлар, уларда хотин-қизларнинг иштироки, «Соғлом авлод учун», «Оила йили» дастурлари тўғрисида сўзлаб бердик.

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ижтимоий тараққиёт жамғармаси ходими Аҳмад Мухтор, Ташқи Ишлар вазирининг Оврупо ишлари бўйича ёрдамчиси (вазир ўринбосари) Фатҳий аш-Шазлий ва бошқалар билан бўлган мулоқотлар чоғи ҳар икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик алоқалари кундан-кунга ривожланиб бораётгани эътироф этилган бўлса-да, асосий эътибор бу алоқаларнинг амалий натижаларини кучайтиришга қаратилди. Мамлакат радиоси ва телевидениеси ходимлари билан учрашувларимизда ҳам бугунги кунда ўзаро ахборот айирбошлаш, тинговчиларни мамлакатлар ҳаётидаги муҳим янгиликлардан вақтида хабардор қилиб туриш зарурлиги таъкидланди.

Қоҳира университети иқтисодиёт ва сиёсатшунослик факультетининг икки талабаси — ҳамюртларимиз Яҳъёхон ва Муҳаммад Олим бўш вақтларида Миср радиоси қошида ташкил этилган ўзбекча эшиттиришлар шўъбасида хизмат қилишар экан. Уларнинг таҳсинга сазовор ишларини кўриб қувондик. «Қоҳира университетида таҳсил олиш осон иш эмас, — дейди Яҳъёхон, — талаба ўзлаштира олмаса, имтиҳонларни топширмаса, талабаликдан чиқарилади ва қайта тикланмайди. Шукрлар бўлсинки, Ватанимизнинг ҳурматини жойига қўйиб, тўртинчи босқичга етиб келдик. Радиодаги ишимизга келсак, агар бизга мамлакатимизда нашр этилаётган газета-журналлардан намуналар юбориб туришга кўмаклашсангиз, эшиттиришларимиз янада қизиқарли бўлган бўларди...»

Қоҳира университети Ахборот (журналистика) факультетида ўқув жараёни, талабаларни танлаш, уларни касб йўналишлари бўйича ўқитиш масалаларига қизиқдик. Бу ерда ҳам ўзимиздаги каби талабаликка даъвогарлар тест синовлари ёрдамида танлаб олинади. Дастлабки икки йил ичида тарих, иқтисод, жамиятшунослик, ҳозирги дунё муаммоларига оид сабоқлар берилади. Учинчи босқичдан бошлаб эса ҳар бир талабанинг лаёқатига қараб, бўлажак мутахассисликларига оид конкрет дарсларга ўтилади. Бизга айтишларича, кейинги пайтларда шу дорилфунуннинг иқтисод, адабиёт ва бошқа факултетлари талабалари журналистикадан махсус сабоқ олиб, қўшимча мутахассисликка ҳам эга бўлмоқда эканлар. Очиғини айтганда, бизда ҳозир матбуотимиз иқтисодий, сиёсий мушоҳада, профессионал таҳлил борасида бироз оқсаётганлигини инобатга олсак, ўрганса арзийдиган тажриба экан.

Шу олийгоҳнинг иқтисодиёт ва сиёсатшунослик факултети декани Алайиддин Ҳилол жаноблари мамлакатда кўзга кўринган олимлардан ҳисобланади. Дунёвий воқеалар шарҳига бағишланган кўрсатувлари Миср телевидениесида мунтазам намойиш этилади. Гарчи, суҳбатдошимиз Марказий Осиё мамлакатлари бўйича мутахассис бўлмасалар-да, (ўзларининг эътирофи — М.А.) собиқ иттифоқда, унинг олис-яқин ҳудудларида кечаётган жараёнлар моҳиятини яхши англайди. Узоқ вақт у ёки бу империя таркибида бўлган, империяча сиёсат, империяча мафкура, қонун-қоидалар, жамиятни бошқариш, раъият билан ишлаш тартиблари қон-қонига сингиб кетган мамлакатни, миллатни истиқлол йўлига солиш, янги йўллардан юриш, тамомила ўзга жамият барпо этиш жуда мураккаб иш, дейди Алайиддин жаноблари. — Собиқ иттифоқдош жумҳуриятлар ҳали-ҳануз ўз йўлларини, ўз тамойилларини излаётганлари ҳам шундан. Бу иш одатда анча йилларга чўзилади...

Шу жойга келганда суҳбатимиз қизғин баҳсга айланади. Ҳамроҳларим — таниқли журналистлар Иброҳим Норматов, Бахтиёр Ҳасанов, Шокир Юнусовлар билан бирга муҳтарам устознинг фикрларини асосан маъқуллаган ҳолда, у кишининг мустақил жумҳуриятлар, хусусан Ўзбекистон ҳақидаги тасаввурларига аниқлик киритишга, тўғрироғи бу тасаввурни конкрет фактлар, натижалар билан бойитишга ҳаракат қиламиз. Мисрга келган сайёҳ Хеопс пирамидалари олдида инсон заковатининг бу ноёб мўъжизасини кўриб ҳайрат оламига ғарқ бўлади дейман мен. — Худди шундай, бугун Ўзбекистонга келаётган кишилар ҳам узоқ йиллар давомида қизил империя исканжасида бўлган, маданий, тарихий, маънавий илдизлари заифлашган бу мамлакатда етти йил ичида амалга оширилган ишларни кўриб худди Хеопс пирамидаси олдида тургандай, ҳайратга тушади. Жаҳондаги нуфузли иқтисодий, молиявий ва бошқа ташкилотларнинг Ўзбекистон тўғрисидаги эътирофларини айтаман. Суҳбатдошим мамнуният билан уларга қўшилади.

Худди шундай жозибали суҳбат «Яқин Шарқ» ахборот агентлиги Бош муҳаррири Маҳфуз ал-Ансорий, Журналистика регионал институти раҳбари, «Ал-Аҳром» газетаси бош муҳаррири ўринбосари Усама Сароя билан ҳам бўлиб ўтди. Бизга «Ал-Аҳром»нинг юксак нуфузи, муштарийлар билан ишлашдаги ютуқлари, журналистика ривожига қўшаётган ҳиссаси тўғрисида батафсил ҳикоя қилиб беришди. «Шундай катта газетанинг нега Марказий Осиёда, масалан Ўзбекистонда мухбири йўқ?» деган саволимизга Усама Сароя лутф қилиб, «Шу ишни ўзларингиз бошлаб берсангизлар қандай бўларкин, Ўзбекистон ҳақидаги мақолаларни биз бажонидил босиб чиқарамиз» деб қолди.

Миср Ахборот вазирлигига қарашли Бош бошқарма раиси, вазир мақомидаги Набил Усмон билан учрашувимиз бизда катта таассурот қолдирди. Набил Усмон оммавий ахборот воситалари муаммолари билан чуқур шуғулланган, муҳим тадқиқотлар олиб борган, бу соҳанинг ўзига хос мураккаб жараёнларини чуқур ҳис этган мутахассислардан бири. Унинг фикрича, энг аввало ҳамма ерда одамларнинг ахборот олиш ҳуқуқи таъминланиши керак. Ўзбекистонда бу борада алоҳида қонун қабул қилинганлиги соз иш бўлибди. Кўпинча истеъмолчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида гапирилади. Ахборот олувчи ҳам истеъмолчи. Унинг-да манфаатлари ҳимоя қилиниши керак. Боз устига, одамларга ахборотларни ўз вақтида олишгина эмас, уларни танлаш имконияти ҳам яратилиши зарур деб ҳисоблайман. Яъни истеъмолчи дунёнинг бирор бир бурчагида содир бўлган воқеа-ҳодиса тўғрисида бир неча манбалардан ахборот олсин ва ўзи хулоса чиқарсин.

Набил Усмоннинг фикрича, оммавий ахборот воситалари фаолиятига чет эл маблағларининг сингиши мақбул эмас. Ғарб мамлакатларида бўлганидек, газеталар йирик магнатларнинг қўлига ўтиб кетса, матбуот, шубҳасиз ўз мустақиллигини йўқотади. Бундан ташқари, одамлар ўз мамлакатлари тўғрисидаги хабарларни хорижий манбаалардан эмас, биринчи навбатда маҳаллий ахборот воситаларидан олишлари керак.

Сафаримиз давомида мамлакатимизнинг Миср Араб жумҳуриятидаги элчихонаси фаолияти билан ҳам кенг танишдик. Элчихонамизнинг биринчи котиби Раҳимжон Қодиров ҳар иккала мамлакат ўртасидаги азалдан мавжуд дўстлик ришталари қайта тикланаётгани, оддий мисрликларда, илмий, маданий, ишбилармон, доираларда мамлакатимизга, президентимиз Ислом Каримов томонидан олиб борилаётган ўзига хос ижтимоий тараққиёт йўлига қизиқиш тобора ортаётганлигини сўзлаб берди. Мисрдаги энг йирик, нуфузли газета ва журналларда юртбошимизнинг асарлари тўғрисида ёзилган ўнга яқин тақризлар, шарҳ-мушоҳадалар эълон қилинибди. Биз билан турли соҳаларда ҳамкорлик қилиш истагини билдираётган тадбиркорлар сафи ҳам ортиб бормоқда экан...

Сафаримиз сўнгида шу юртда истиқомат қилаётган машҳур ватандошимиз, араб оламида таниқли тарихчи олим Насруллоҳ Тарозий жаноблари билан учрашиб, у кишининг мунаввар суҳбатларидан баҳраманд бўлдик. Кеч оқшомга қадар давом этган суҳбатимиз Ватан соғинчи, миллат ва миллатпарварлик, она-Ўзбекистонимизнинг буюк ўтмишию, янада буюк келажаги тўғрисида борди...

Самолёт Қоҳира аэропортидан шиддат билан осмонга кўтарилганида хаёлларимни бутунлай жамлаб, бу сеҳрли диёр тўғрисидаги илк тасаввурим ва ўз кўзим билан кўрганларимни таққослашга ҳаракат қилдим. Ва, айта оламанки, ўша, суҳбатимиз бошида келтирганим — Миср тарихига бағишланган «тарихий» китоблардаги ҳадиклар ва уларнинг китоб муаллифи «башорат» қилган асоратларига дахлдор ҳеч нимани кўрмадик. Аксинча, бу ерда турфа хил эътиқодли одамлар бир тану бир жон бўлиб Нилнинг улуғ туҳфаси тараққиётига ўз имконлари даражасида ҳисса қўшаётганлари, ҳаёт бир маромда, бутун пасту баландликлари, равону мураккабликлари билан кечаётганига гувоҳ бўлдим. Менинг бу мулоҳазаларимга ишонч ҳосил қилиш, илоҳим, сизга ҳам насиб этсин.

Кўприк пайрови

Солижон: — Алижон, ҳо Алижон!

Алижон: — Лаббай, устоз.

Солижон: — Кўпни кўрган йигитлардансиз, ҳаётингизда қандай кўприклардан ўтгансиз, қандайларини биласиз? Айтиб беролмайсизми?

Алижон: — Чамамда мени кўприк пайровига тортаяпсиз шекилли. Майли, мен розиман. Пайровни шу ерда айтишаверамизми ёки қўш кўприкка бориб бирида мен, бирида сиз туриб гаплашамизми?

Солижон: — Таклифингиз-ку, анча маъқул. Лекин у жойга боришга қийналиб қолмасмиканмиз, йўлда якка чўп бор-а. Яқинроқдаги уч кўприк дурустмикин, дейман-да?

Алижон: — Майли, мен розиман.

Солижон: — Сиз шароитга қараб айтишар экансиз, Алижон. Ўтган сафар баланд кўприкда гапни зўр олган эдингиз. Бу гал чуқур кўприкдан чўчидингизми, дейман, овозингиз чиқмай қолди.

Алижон: — Тўғри пайқабсиз, Солижон. Сабаби, хотин кўприкдаги олишувда бироз ғирромлик қилдингиз-да.

Солижон: — Ўтган гапга саловот дейдилар. Агар чўчимасангиз осма кўприкда бир «ташлашиб» кўрсак.

Алижон: — Мен сизга қойилман, Солижон, кўприк вазифасини ҳам бажара олар экансиз. Тунов куни сув кўпайганда ариқни икки четига оёқни қўйиб олиб келин ойимларни ўтказиб қўяётган экансиз, мен узоқдан кўк кўприкмикан дебман.

Солижон: — Мен ҳам сизга қойилман, Алижон. Ўша ариқдан боғча болаларини ўтказиб қўяётганингизни кўриб она кўприкка келиб қолибман-да, дебман.

Алижон: — Катта-катта иморатлар қурилиб, ғишт кўприк бузилиб кетди шекилли, тополмадим. Энди қизил кўприкка кунимиз қолмаса бўлди-да...

Солижон: — Кўприкларни кўраверибҳ қурувчи ҳам бўлиб кетибсиз, Алижон. Кеча Анҳорга бешта хода ташлаб қўйиб тахта кўприкни янгидан қурдим, деб ўтирибсиз.

Алижон: — Сиз ҳам ажойибсиз, Солижон. Ҳали битирмай туриб йўғон кўприк қурдим, деб кеккайиб юрибсиз-а.

Солижон: — Қурган кўпригингизга қойил қолдим, Алижон. Бир томонини кўтариб, у-бу тираб қўйсангиз, нақд кўтарма кўприкнинг ўзи бўлар экан.

Алижон: — Тўғри пайқабсиз, Солижон. Айтиб қўяй. Кўприкнинг устки қисми одатдаги кўприклардан. Аммо сув ўтказадиган қисмини қувур ариғингиздан намуна қилиб олганман.

Солижон: — Майли, бир-биримиздан андоза олиб турганимиз яхши-да.

М. ЗАЙНУТДИНОВ тайёрлаган

БИР ПАРЧА ИЛЛАТ

Бу азиз тупроғимиз ораста бир гулбоғ эрур,
Воҳки, гулбоғ ҳуснига бир парча иллат доғ эрур.

Учрагай гоҳ қиз-жувонлар қўлларин бармоғида
Янги чархланган пичоқми ёки у тирноқ эрур.

Бор тағин айрим кишилар тўғри йўлни тарк этиб,
Эгри йўлдан кеккайиб юрганда кайфи чоғ эрур.

Баъзилар ҳасрат дўконин чархида бўхтон тўқиб,
Беғубор шаънини булғар, кимгаки ўртоқ эрур.

Валдирар, оғзин танобин тутолмас кимсалар
Фарқ қилолмайсиз сира савдойими ё соғ эрур.

Гоҳо шоирликни даъво айлаган баъзи биров,
Сатрида йўқдир ҳарорат, гарчи ялтироқ эрур.

Гоҳ бировлар давраларда ўзларин юксак тутар,
Сўзлари минг бор ямоқу, мунча мақтанчоқ эрур.

Лабларида ханда, аммо қалбида фиску фасод,
Бундайин иғвопарастлар тенги йўқ олчоқ эрур.

Бас, етар ҳар қанча ёзсанг, оз эмас бу нусхалар,
Кўз очиб боқсин улар, атрофимиз уйғоқ эрур.

Йўқса бирдан шайланар боплаб савашчун ногаҳон,
Бошларида «Шум бола»нинг қамчиси тўқмоқ эрур.

Розиқ РЎЗИЕВ

Юмронқозиқнинг ўғирлиги

— Буви, қаранг, мушук аксирди?
— Нега унга «кўп яша!» демадинг?
— Шундай десам, ким менга «раҳмат!» дейди?

* * *

— Икки карра икки қанча бўлади? — деб сўради дадаси ўғлидан.
— Етти.
— Етти эмас, тўрт бўлади. Шуни ҳам билмайсанми?
— Биламан, лекин бироз савдолашгим келди-да.

* * *

— Ойи! Қаранг, анави амакининг бошида бир тук ҳам сочи қолмабди.
— Э, секинроқ гапир. Эшитса хафа бўлади.
— Нима, амакининг бундан хабари йўқми?

* * *

Муаллим ўқувчиларга «Бувимникида меҳмонда эдим» мавзуида энг қисқа иншо ёзишни топширди. Болалардан бири топшириқни бир зумда қойиллатди: «Борсак, бувим уйда йўқ эканлар...»

* * *

Дадаси мактабдан келган ўғлидан сўради:
— Бугун қандай баҳо олдинг?
— Беш!
— Баракалла! Қайси фандан?
— Ўқишдан бир, ҳисобдан бир, югуришдан уч.

* * *

Мактабда табиат ўқитувчиси ўқувчиларга ҳикоя қиларди:
— Болалар! Юмронқозиқ ҳар куни ўзининг оғирлигича овқат ейди.
— Муаллим! Юмронқозиқ оғирлигининг қанча эканини қандай билади? — дебди жойидан сакраб турган Юнус.

* * *

Меҳмонга келган бир одам эшик олдида ўйнаётган боладан сўради:
— Ойинг уйдами?
— Йўқ!
— Даданг-чи?
— Ойимга қўшилиб дадам ҳам сизни кўриб яширindилар.

* * *

— Ҳалима! — деди ойиси беш ёшли қизига. — Яна икки-уч ҳафтадан кейин сенга ука сотиб олмоқчимиз. Сен бунга нима дейсан?
— Оладиган бўлсанглар, тезроқ олинглар. Кеча тарбиячимиз айтганларини ўз қулоғим билан эшитдим. Биринчи числодан нархлар ошар эмиш...

* * *

Тоҳир қишлоқдаги бувисиникига борганда, қўшнилар ҳовли деворларини оқлашаётган экан.
— Амаки! Бувимнинг деворини ҳам оқланг, — деди улардан бирига.
— Бор, бувингга айт. Бир шиша ароқ олиб берса, оқлаймиз, — деб ҳазиллашди ишчи.
— Амаки, уйни ароқ билан эмас, оҳак билан оқлашарди шекилли...

Сафтир НЎҒАЕВ тайёрлаган

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SANATI
1998 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 133-52-91

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—21.00.
Босишга топширилди 20.30.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир —Рустам МУСУРМОНОВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0404. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6